

Oppdragsrapport nr. 13 - 2016

Christian Poppe

Økonomisk utsatthet 2016

SIFO

Forbruksforskningsinstituttet

HØGSKOLEN I OSLO
OG AKERSHUS

© Forbruksforskningsinstituttet SIFO – Høgskolen i Oslo og Akershus
Oppdragsrapport nr. 13 – 2016

Forbruksforskningsinstituttet SIFO – Høgskolen i Oslo og Akershus
Stensberggata 26, 7. etg.
Postboks 4 St. Olavs plass
0130 Oslo
www.sifo.no

Det må ikke kopieres fra denne rapporten i strid med åndsverksloven. Rapporter lagt ut på Internett, er lagt ut kun for lesing på skjerm og utskrift til eget bruk. Enhver eksemplarframstilling og tilgjengeliggjøring utover dette må avtales med SIFO. Utnyttelse i strid med lov eller avtale, medfører erstatningsansvar.

Økonomisk utsatthet 2016

Christian Poppe
Forbruksforskningsinstituttet SIFO
November 2016
christian.poppe@sifo.hioa.no

Tittel Økonomisk utsatthet 2016	Antall sider 34	Dato 23.11.2016
Title Financial Exposure and Wellbeing	ISBN	ISSN
Forfatter(e) Christian Poppe	Prosjektnummer 11201615	Faglig ansvarlig sign.
Oppdragsgiver Barne- og likestillingsdepartementet (BLD)		
Sammendrag Økonomisk utsatthet handler om utfall hvor markedsmekanismen, helt eller delvis, ikke leverer forventet velferd. Husholdene kan være utsatt på mange måter, og befinne seg i posisjoner hvor man blir rammet av flere former for utsatthet samtidig. Denne rapporten presenterer åtte indikatorer på utsatthet og analyserer sju av dem. Resultatene er oppsummert i form av en utsatthetspyramide, som angir andeler av hushold som regnes som økonomisk utsatte på de sju indikatorene: lavt økonomisk velvære (11%), tilbakevendende betalingsproblemer (7%), bekymret for lån (5.9%), prosessindeks positiv spiral (5.5%), prosessindeks negativ spiral (4.5%), gjeldsproblemer (3.2%), Genworth-utsatte (1.2%), og gjeldsordning (0.9%).		
Summary Economic vulnerability is about outcomes where the market mechanism, in whole or in part, does not deliver the expected welfare. Households may be vulnerable in many ways, and find themselves in positions where multiple forms of victimization affect them simultaneously. This report presents eight indications receptors on victimization and analyzes seven of them. The results are summarized in the form of a vulnerability pyramid, which indicates proportions of households that are considered economically vulnerable on the seven indicators: low financial well-being (11%), recurring payment problems (7%), worries about amounts borrowed (5.9%), payment problems positive spiral (5.5%), payment problems negative spiral (4.5%), debt problems (3.2%), Genworth-exposed (1.2%) and debt settlements (0.9%).		
Stikkord Økonomisk utsatthet, økonomisk velvære, tilbakevendende betalingsproblemer, tilbakevendende gjeldsproblemer, gjeldsordninger, sosialt ansvar		
Keywords Financial risk exposure, financial wellbeing, recurrent payment problems, recurrent debt problems, debt settlements, social responsibility		

Innhold

Innhold	5
1. Innledning.....	7
1.1. Gjeldens betydning for økonomisk utsatthet.....	7
1.2. Datagrunnlaget	8
2. Gjelds- og betalingsproblemer	9
2.1. Bekymringer over gjeldsforpliktelser	9
2.2. Tilbakevendende betalingsproblemer	11
2.3. Gjeldsordninger	14
3. En prosess-indeks for Norge	17
3.1. SIFOs prosessindeks	18
3.2. Prosessindeksen: analyse.....	19
4. En økonomisk velvære-indeks for Norge.....	21
4.1. Velvære-indeksen: analyse	22
5. Et samlet bilde av Norge 2016.....	25
5.1. Utsatthetspyramiden 2016.....	25
5.2. Sosialt ansvar.....	27
6. Konklusjon	31
Referanser	33
Appendiks 1: Gjelds- og betalingsproblemer	35
Appendiks 2: SIFO-G indeks.....	37
Appendiks 3: Velvære-indeksen	39
Appendiks 4: Endelig utvalg	41

1. Innledning

Dereguleringen av norsk økonomi på 1980- og 90-tallet etablerte et system for markedsbasert velferd. Stadig flere, og mange av de mest sentrale, velferdsgodene fordeles nå ved hjelp av markeds-mekanismen. Den er verken rettferdig eller utjevner, og skaper tvert imot ulikhet over tid. Markedsbasert velferd er derfor i beste fall bra for de mange, og problematisk for de få.

Økonomisk utsatthet handler om utfall hvor markedsme-kanismen, helt eller delvis, ikke leverer forventet velferd. Husholdene kan være utsatt på mange måter, og befinne seg i posisjoner hvor man blir rammet av flere former for utsatthet samtidig. Denne rapporten presenterer 8 indikatorer på utsatthet og analyserer 7 av dem. Det er et poeng å illustrere hvordan ulike typer av utsatthet er vevd inn i hverandre og danner rammer for å vikle inn eller ut av uheldige problemsituasjoner. Slik sett dreier ikke dette seg om fastlåste posisjoner. Over tid er det alltid en viss transport av hushold inn og ut av ulike økonomiske problemer. Likevel er det viktig å fastholde at det er mulig å begrense tilsiget av hushold inn i utsatthetsposisjoner, og at samfunnet har mye å tjene på å gjøre nettopp dette.

Det er mange grunner til å vie fenomenet økonomisk utsatthet oppmerksomhet. En av de viktigste er at det å befinne seg i en økonomisk utsatt posisjon preger husholdets indre liv på mange måter, og påvirker medlemmenes relasjoner med de rundt seg — i de nære nettverkene så vel som i forhold til kolleger på arbeidsplassen og samhandling på mer perifere sosiale arenaer. Det at økonomisk utsatthet preger folks liv på har ikke bare betydning på individnivå, men også for samfunnet. En nylig engelsk undersøkelse blant personer i fast arbeid finner f.eks. at $\frac{1}{3}$ av de med økonomiske utfordringer har vanskelig for å konsentrere seg på jobb, og at $\frac{1}{5}$ er mindre produktive enn de ellers ville ha vært (Barcleys 2014).

Nyere forskning rundt husholdenes økonomiske situasjon har i økende grad fokusert på *'financial wellbeing'* — eller økonomisk velvære som vi velger å kalle det i denne rapporten. Kort fortalt dreier dette seg om at man har økonomisk trygghet og valgfrihet på kort og lang sikt. Økonomisk velvære er på mange måter den ultimate avhengige variabelen; den optimale situasjonen for husholdet, og et hovedmål for velferdspolitikken. Slik sett kan økonomisk utsatthet defineres som lav grad — og i noen tilfeller: totalt fravær — av velvære. Som vi skal se i denne rapporten skårer i overkant av 10% av norske hushold lavt på den generelle velvære-indikatoren. Det er viktig for politiske beslutningstakere og reguleringsmyndigheter å vite hvilke grupper som marginaliseres på denne måten, hvorfor det skjer, hva konsekvensene er, og hvordan andelen utsatte endrer seg over tid. Denne rapporten gir ikke svar på alle disse spørsmålene. I denne første, brede analysen av økonomisk utsatthet i Norge konsentrerer vi oss om utbredelse og identifisering av grupper som befinner seg i utsatte posisjoner.

1.1. Gjeldens betydning for økonomisk utsatthet

En viktig — kanskje den viktigste — enkeltfaktoren bak økonomisk velvære er tilgangen på lånte penger. Mange av de mest sentrale velferdsgodene — som bolig, hytte og bil — formidles ikke bare ved hjelp av markedsme-kanismen, men også gjennom lån. Markedsbasert velferd har dermed en dobbelt karakter i og med at folk flest typisk må innom lånemarkedet før de kan opptre som aktører på markeder hvor velferdsgodene faktisk fordeles. Det stilles dermed store krav til kunnskaper og ferdigheter på mange nivåer dersom man skal kunne akkumulere velferd uten samtidig å utsette seg for unødig høy risiko.

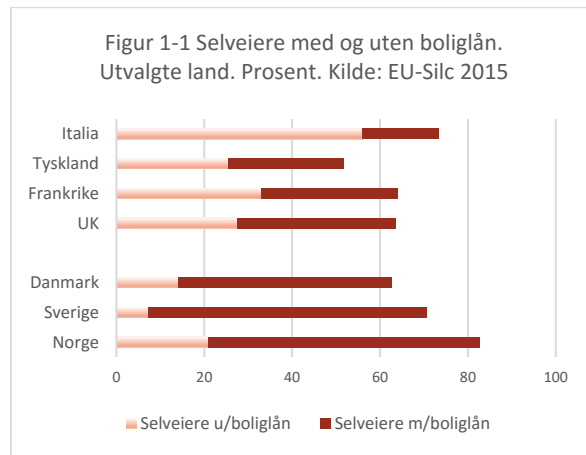
I internasjonal sammenheng utmerker Norge seg med en særlig utpreget lånekultur. Hovedforklaringen knytter seg til idealet om at alle skal eie sin egen bolig. Ifølge Statistisk Sentralbyrå er da også 83% av norske

hushold selveiere, noe som er høyt sammenlignet med andre land. Men som figur 1.1 viser, er dette bare halve historien. For som vi ser, er andelen selveiere med boliggjeld blant de høyeste i Europa. Kombinert med et lite utviklet leiemarked, gjør dette Norge som nasjon mer utsatt enn mange andre land for alvorlige konsekvenser på husholdsnivå som følge av en økonomisk krise. Dessuten har suksessen med boliglån i kombinasjon med økende boligpriser banet vei for lånefinansiering av andre velferdsgoder. På den ene siden har husholdene blitt vant til å ha lån. I motsetning til tiden før 1980 har vi nå en bred, sosiale aksept for å låne penger i de fleste lag i befolkningen. På den annen side har bankene sett potensialet for å tjene penger i personmarkedet, og utviklet en rekke finansielle produkter, både med og uten sikkerhet i eiendom og andre verdier. Over tid har husholdenes gjeldssituasjon blitt en kritisk faktor bak produksjonen av økonomisk utsatthet. Som vi skal se, er de usikrede lånene som representerer en særlig utfordring.

1.2. Datagrunnlaget

Analysene i denne rapporten er basert på SIFO-surveyen 2016. Datainnsamlingen ble gjennomført i mai måned. Datasettet har i utgangspunktet 2.045 observasjoner og er representativt for den norske befolkning 18-80 år. Analysene som gjøres er på husholdsnivå. Vi tar derfor ut studenter, hjemmeboende barn og hushold med brutto årsinntekt under 50.000 fra analysene siden de enten har en svært atypisk økonomi, ikke er i posisjon til å uttale seg om husholdets økonomi, eller har oppgitt problematisk lave inntekter. Vi står dermed tilbake med en N på 1.764. Av disse har 1.351 minst ett lån i en finansinstitusjon. Resultatene er vektet med nye vektorer tilpasset den justerte utvalgsstørrelsen. Se appendiks 4 for detaljer om utvalget.

Vi baserer estimatene av antall hushold som faller i de ulike utsatthetskategoriene på Statistisk Sentralbyrås anslag over at det er like i overkant av 2,3 millioner hushold i 2016, og at det i gjennomsnitt bor ca. 2.2 personer i hvert hushold.¹

¹ <https://www.ssb.no/familie/>

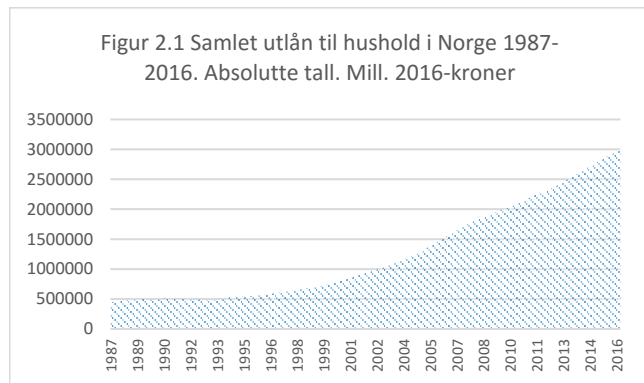

2. Gjelds- og betalingsproblemer

I dette avsnittet tar vi for oss tre indikatorer på økonomisk utsatthet: bekymringer for gjeldsforpliktelser, tilbakevendende betalingsproblemer og gjeldsordninger. I mange tilfeller viser de til ulike trinn i et lengre problemforløp. Bekymringer for gjeldsforpliktelser er slik sett ikke nødvendigvis begrunnet i en faktisk misligholdssituasjon, men er ofte en varsellykke for at en grense er i ferd med å bli overskredet. Gjelds- og betalingsproblemer, derimot, viser til konkret mislighold av regninger og renter og avdrag på lån. Den

siste indikatoren — gjeldsordninger — er selve endestasjonen; en vei ut av et håpløst utføre for de som er varig ute av stand til å håndtere gjeldsforpliktelser. I hverdagen har alle tre former for utsatthet det til felles at de oppleves som mer eller mindre ubehagelige og vanskelige å forholde seg til. Alvorlighetens grad og karakter avgjøres imidlertid av en rekke forskjellige faktorer.

Fra et samfunnsmessig synspunkt er tilgangen på lån en viktig fordelingsmekanisme for økonomisk og sosial velferd, nærmest uansett hvilken livsfase husholdet befinner seg i. Siden dereguleringen av norsk økonomi midt på 1980-tallet har inngangsbilletten for folk flest til sentrale goder som bolig og bil gått gjennom låne-markedet. På noen få ti-år har vi gått fra å være et samfunn hvor man ikke skulle låne men spare, til en normativ aksept for å låne til det meste: alt fra investeringsformål som f.eks. utdanning, til rent forbruk som ferier, varer og tjenester. Vi har utviklet en kultur for lånefinansiert velferd. I årets SIFO-survey oppgir da også 76% av husholdene at de har minst ett lån pr. i dag, mens resten stort sett har hatt lån tidligere; det er bare 2.5% som sier de aldri har vært låntakere. I offentlig statistikk er poenget om mulig enda klarere. Som figur 2.1 viser, har det samlede utlån til husholdene økt fra rundt 448 milliarder i 1987 til like i overkant av 3.000 milliarder midtveis i 2016. Den drivende kraften bak den markante veksten er boligprisene; nesten 85% av oss er selveiere (Borgeraas, Poppe, and Lavik 2016). Men vi kan også merke oss at mengden usikrede lån har økt i samme periode, og ligger i første kvartal 2016 på rundt 90 milliarder (finanstilsynet). Så lenge ikke selve bunnlinjen i husholdenes økonomi — evnen til å betjene boliggjelden — trues, er det forbruks- og kredittkortgjelden som har vist seg å være hovedutfordringen på lånesiden.

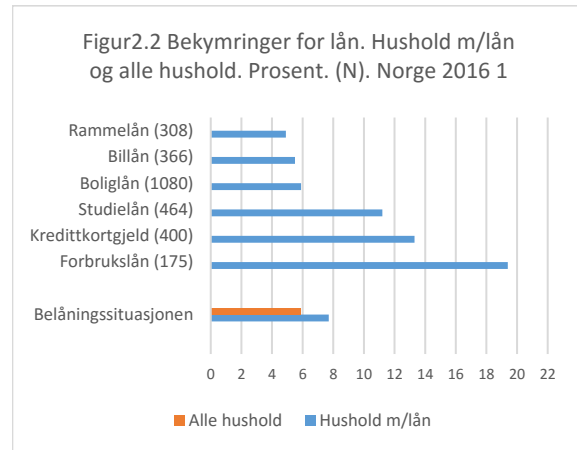
Kilde: Statistisk sentralbyrå

2.1. Bekymringer over gjeldsforpliktelser

I årets SIFO-survey er gjennomsnittslånet for låntakerhusholdene 1.523.768 kroner. Gjeldsforpliktelsene veier unektelig tungt i mange familiers budsjetter. Den gjennomsnittlige gjeldsbelastningen regnet som gjeldens andel av brutto årsinntekt — den såkalte lånefaktoren — er på 2.14. Dette estimatet ligger nær Finanstilsynets (2016), som er 2.31. Låntakerhusholdene har m.a.o. i gjennomsnitt lånt mer enn det dobbelte av årsinntekten. Et slikt tall gir riktignok liten grunn til bekymring i seg selv. Men sammenlignet med andre land er dette høyt. Enda viktigere er det at gjeldsbelastningen er ulikt fordelt: noen grupper har mer lån og en høyere belastning i forhold til inntekten enn andre. Lånefaktoren varierer f.eks. systematisk med alder; mens den i gjennomsnitt ligger på 3.1 i hushold hvor respondenten er 30 år eller yngre, er den 2.3

for aldersgruppen 31-50, og 1.7 for de som er 51 pluss. Selvsagt er det spredning rundt hver av disse gruppegjennomsnittene, også. Eksempelvis har rundt 16% i den yngste og 8% i den eldste aldersgruppen lånt mer enn fire ganger inntekten. Spørsmålet blir da i hvilken utstrekning man bekymrer seg pga. lånene man har tatt opp?

I SIFO-surveyen er bekymringer for størrelsen på ulike typer av lån og totalt lånevolum målt på en skala fra 1 til 5, hvor høye verdier viser til høye bekymringsnivåer. Figur 2.2 viser andeler som har lagt seg på 4 og 5 på skalaen og altså gir uttrykk for bekymring. Vi ser, ikke uventet, at den laveste andelen knytter seg til rammelån (4.9%), mens de høyeste gjelder usikret gjeld: utestående på kredittkort (13.3%) og forbrukslån (19.4%). At 1 av 5 av de som har forbrukslån bekymrer seg henger trolig ikke bare sammen med høye renter, men også med at mange av disse lånekundene typisk har noe lavere inntekter og også høyere gjeldsbelastning. Når bekymringsandelen er 6 prosentpoeng lavere blant de med kredittkortgjeld, til tross for at rentene som regel er høyere, kan det ha sammenheng med at mange tross alt har for vane å betale ned slik gjeld raskt; om ikke alt ved forfall i innværende måned så kanskje måneden deretter eller den neste etter det igjen. Lånevolumene er også typisk lavere på kredittkort enn forbrukslån. Dessuten er inntektene i gjennomsnitt noe høyere i gruppen av kredittkortbrukere med gjeld enn forbrukslåntakere.

¹⁾ "På en skala fra 1 til 5, hvor bekymret eller ubekymret er du for ..." Figuren viser andeler som oppgir 4 eller 5 (høy grad av bekymring) i tilknytning til lån de selv har — enkelt-lån og totalgjelden (belåningssituasjonen). N=1764 (alle hushold) og 1351 (hushold m/lån)

Når det gjelder boliglån er andelen som bekymrer seg vesentlig lavere: 5.9%. Men dette er noe vi likevel skal merke oss. I en tid med svært lave renter og – riktignok med noen unntak — relativt kraftig vekst i boligverdier, er det likevel noen som mener de har mer boliglån enn de faktisk liker å tenke på. I den forbindelse bør vi også merke oss at 11,2% av de som har studielån bekymrer seg over lånets størrelse – og det til tross for de gunstige betingelsene som knytter seg til denne typen lån. En mulig forklaring kan ligge i sammenhengen mellom de to låntypene; studielånet legger ikke bare begrensninger på hvor mye man kan låne til bolig, men kommer på toppen av boliglånet, noe som i perioder kan være vanskelig å håndtere i visse faser av livet. Men studielånet kan også i seg selv være en kilde til bekymring, f.eks. hvis man opplever at lønnen man får etter at man kommer i jobb er lavere enn forventet, eller at inntektene ikke står i forhold til de faktiske lånekostnadene.

Respondentene ble ikke bare spurt om bekymringer knyttet til hver av låntypene de selv og husholdet har, men også i forhold til totalgjelden. Som vi ser i figur 2 er 7.7% av låntakerne bekymret over belåningssituasjonen målt som en samlet vurdering av alle husholdets gjeldsforpliktelser. Den oransje søylen viser den tilsvarende andelen i prosent av alle hushold uavhengig om de har lån eller ikke. Dette er relevant informasjon når vi til slutt i rapporten skal konkludere rundt omfanget av økonomisk utsatthet i befolkningen sett under ett. Figuren viser at 5.9% av alle hushold bekymrer seg over belåningssituasjonen. Omregnet i antall snakker vi om ca. 135.000 hushold hvor det rundt regnet bor 300.000 mennesker.

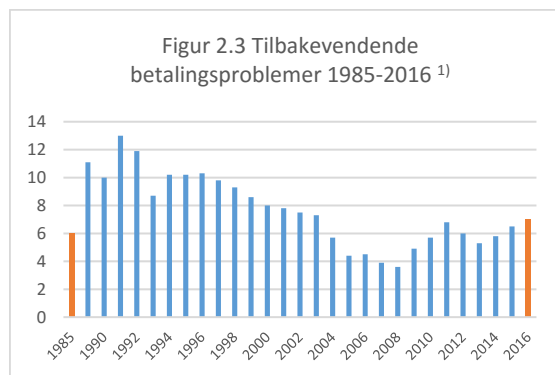
Ut fra foreliggende data er det vanskelig å si nøyaktig hva et bekymringsnivå på 4 eller 5 betyr for livskvaliteten i hverdagen. Dette vil bl.a. variere med husholdets situasjon generelt, type gjeldsforpliktelser og hvor «robust» man er som person: noen bekymrer seg over lite mens andre legger den listen høyere. Likevel

gir underliggende analyser noen indikasjoner på hva som utløser bekymringer for husholdets gjeldsforpliktelser når man skal gi en samlet vurdering av belåningssituasjonen. Bekymringsnivået øker f.eks. med totalgjeldens størrelse og reduseres med økende husholdsinntekt. Videre øker bekymringene hvis man de siste 12 månedene har fått strammere økonomi fordi inntektene har falt eller utgiftene har økt, og hvis man ikke har en økonomisk buffer tilsvarende én månedsinntekt eller mer. Det er også en tendens til at yngre bekymrer seg mer enn eldre. Til slutt kan vi merke oss at bekymringsnivået er høyt blant de som de siste 12 månedene har hatt gjeldsproblemer. I sum tyder dette på at det å bekymre seg for husholdets gjeldsforpliktelser ofte har grunnlag i reelle økonomiske forhold. Se tabell A1-1 i appendiks 1 for detaljer.

2.2. Tilbakevendende betalingsproblemer

Den neste utsatthetsindikatoren er betalingsproblemer. SIFO har målt omfanget av dette fenomenet gjennom SIFO-surveyen siden 1985 ved hjelp av følgende survey-spørsmål: *Har det i løpet av det siste året hendt at husholdet ditt ikke har hatt penger til å betale regninger eller lån ved siste forfall?* De som svarer ja blir fulgt opp med et spørsmål om det har forekommet *sjelden, av og til* eller *ofte*. De som oppgir *av og til* eller *ofte* blir definert som hushold med tilbakevendende betalingsproblemer. Indikatoren fanger altså opp mislighold på bred basis —alt fra boliglån og forbrukskreditt til mindre regninger for kjøp av varer og tjenester. Årsakene som ligger bak kan være mer eller mindre alvorlige, og forankret i både økonomiske og sosiale forhold. Vi skal derfor være varsomme med å gi skarpe vurderinger av alvorlighetsgraden ved de livssituasjoner som hushold i problemgruppen befinner seg i. Selv om spørsmålet angår mislighold som følge av pengemangel, gir ikke dette i seg selv grunnlag for å si noe om hvor stor, fundamental eller langvarig denne pengemangelen er. Alvorligheten ved betalingsproblemsituasjonen slik den måles her knytter seg først og fremst til at misligholdet er et tilbakevendende trekk ved husholdets situasjon de siste 12 månedene. En grundigere diskusjon rundt SIFOs definisjon av betalingsproblemer definisjoner finnes i Poppe (2006).

Figur 2.3 viser utviklingen over tid. Den første og siste målingen i tidsserien er markert med oransje. I 1985 ble 6% av husholdene ansett å ha tilbakevendende betalingsproblemer. På dette tidspunktet var dereguleringen av økonomien i praksis gjennomført. Mot slutten av 1980-tallet steg problemomfanget kraftig som følge av den pågående gjeldskrisen. Den høyeste målingen ble gjort i 1991 hvor anslagsvis 13% av husholdene hadde tilbakevendende betalingsproblemer. På midten av 1990-tallet stabiliserte imidlertid utbredelsen seg på rundt 10%. Så kom en lang periode fra 1996 til 2008 med en kontinuerlig nedadgående trend i problemomfanget. I 2008 nådde vi et historisk bunnivå på 3.6%. Deretter snudde trenden i takt med at finanskrisen slo innover landet, og problemomfanget steg til anslagsvis 7.5% i 2011. Den oppadgående trenden ble så avløst av en kortere periode med fall i utbredelsen til 5.3% i 2013. Etter dette har utviklingen igjen snudd. I 2016 anslår vi at 7% av husholdene har tilbakevendende betalingsproblemer. Omregnet i antall dreier dette seg om ca. 160.000 hushold hvor det anslagsvis bor 355.000 mennesker.

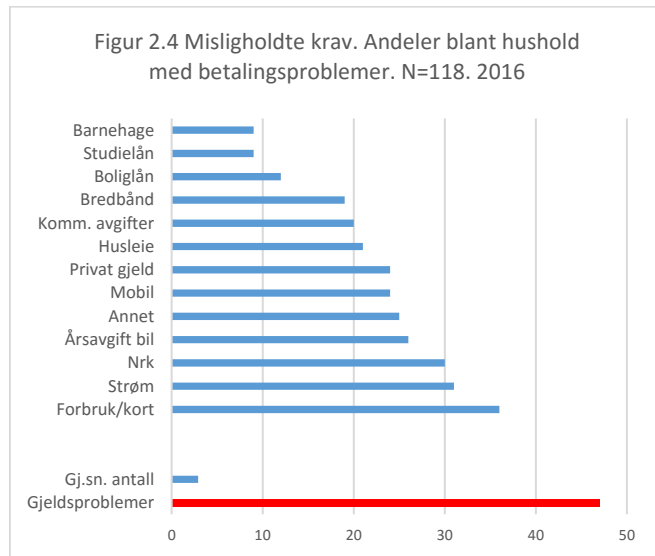
¹⁾ N = 1.764 (2016)

I hverdagen kan betalingsproblemer handle om så mangt; alt fra mindre restanser til svært alvorlige problemtilstander. Et første innblikk i dette får vi ved å se på hvilke regningstyper som misligholdes. I surveyen ble respondentene presentert for en liste med 13 ulike regninger, og de kunne krysse av for alt som passet. I tillegg var det en avkrysningsmulighet for *'andre regninger'*. I figur 2.4 ser vi at den regningstypen som hushold med betalingsproblemer sliter mest med i 2016 er knyttet til forbruk: forbrukslån, kredittkortgjeld

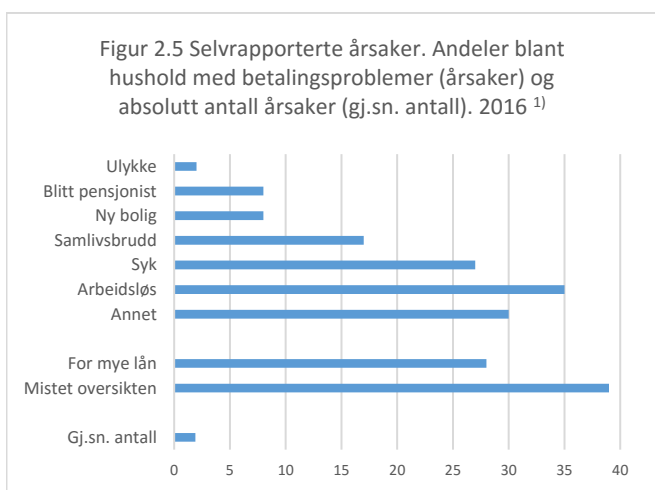
og konto-overtrekk: 36% av dem har misligholdt denne typen krav. Nesten like store andeler har misligholdt strømregningen (31%) og NRK-lisensen (30%). I mellomsjiktet ligger årsavgiften på bil, privat gjeld, husleie, kommunale avgifter og bredbånd — alle mellom 19% og 25%. De laveste andelen mislighold knytter seg – ikke uventet – til boliglån (12%), studielån (9%) og barnehage (9%). Generelt vet vi fra mange tidligere undersøkelser at hushold med en presset økonomi tenderer i retning av å prioritere bolig og barn. I gjennomsnitt misligholder hushold med betalingsproblemer 2.9 typer av fordringer. Dette er en indikasjon på at dette typen utsatthet for mange er en sammensatt problemsituasjon.

Videre ser vi at andelen betalingsproblemhushold som har misligholdt boliglån, studielån, eller forbrukslån, kredittkortgjeld eller konto-overtrekk i 2016 er 47%. Hvis vi regner med basis i det totale antall hushold i befolkningen under ett, er andelen med gjeldsproblemer 3,2%. I absolute tall utgjør dette rundt 73.000 hushold. Det betyr at ca. 160.000 personer bor i enheter hvor håndteringen av gjeldsforpliktelse er et tilbakevendende problem.

Et annet inntak til å forstå hva tilbakevendende betalingsproblemer betyr i hverdagen er å se på de selvrapporterte årsakene til at man havner i en slik situasjon. I 2016 ble respondentene bedt om å krysse av på en liste for så mange hovedårsaker og medvirkende årsaker som ligger bak deres betalingsproblemer. I prinsippet kan dette handle om to ulike typer av årsaker. Den ene er at man får for mye gjeld eller mister oversikten over økonomien. Den andre er at man rammes av livsbegivenheter som velter budsjettbalansen. Som vi ser i figur 2.5 gjør begge årsakstypene seg gjeldende. Den hyppigst nevnte årsaken er at man mister oversikten (39%). Hverdagsøkonomien er blitt svært komplisert sammenlignet med tidligere, og pengestrømmene ut og inn av husholdene er både større og hurtigere. Vi ser også at lånenes størrelse er en utfordring for mange, og det til tross for at kostnadene rundt bunnlinjen i husholdøkonomien — boliglånsrentene — er lave: 28% oppgir dette som årsak til betalingsproblemene. Videre ser vi at livsbegivenheter i mange tilfeller er det som fører holdene inn i økonomiske vanskeligheter. Det er særlig arbeidsløshet (35%), sykdom (27%) og samlivsbrudd (17%) som rammes hardt, men også mer forutsigbare endringer i livssituasjonen som det å flytte til ny bolig (8%) eller bli pensjonist (8%). En liten andel sier vanskelighetene skyldes en ulykke (2%). Denne listen er imidlertid ikke uttømmende. Hele 30% svarer at betalingsproblemene er forårsaket av andre forhold. Dessuten er veien inn i betalingsproblemer kompleks. I

Et annet inntak til å forstå hva tilbakevendende betalingsproblemer betyr i hverdagen er å se på de selvrapporterte årsakene til at man havner i en slik situasjon. I 2016 ble respondentene bedt om å krysse av på en liste for så mange hovedårsaker og medvirkende årsaker som ligger bak deres betalingsproblemer. I prinsippet kan dette handle om to ulike typer av årsaker. Den ene er at man får for mye gjeld eller mister oversikten over økonomien. Den andre er at man rammes av livsbegivenheter som velter budsjettbalansen. Som vi ser i figur 2.5 gjør begge årsakstypene seg gjeldende. Den hyppigst nevnte årsaken er at man mister oversikten (39%). Hverdagsøkonomien er blitt svært komplisert sammenlignet med tidligere, og pengestrømmene ut og inn av husholdene er både større og hurtigere. Vi ser også at lånenes størrelse er en utfordring for mange, og det til tross for at kostnadene rundt bunnlinjen i husholdøkonomien — boliglånsrentene — er lave: 28% oppgir dette som årsak til betalingsproblemene. Videre ser vi at livsbegivenheter i mange tilfeller er det som fører holdene inn i økonomiske vanskeligheter. Det er særlig arbeidsløshet (35%), sykdom (27%) og samlivsbrudd (17%) som rammes hardt, men også mer forutsigbare endringer i livssituasjonen som det å flytte til ny bolig (8%) eller bli pensjonist (8%). En liten andel sier vanskelighetene skyldes en ulykke (2%). Denne listen er imidlertid ikke uttømmende. Hele 30% svarer at betalingsproblemene er forårsaket av andre forhold. Dessuten er veien inn i betalingsproblemer kompleks. I

¹⁾ N = 118. Hver søyle i diagrammet viser andeler som har oppgitt angjeldende årsak som enten hovedårsak eller medvirkende årsak.

gjennomsnitt rapporterer problemgruppen om 1.9 årsaker. Underlagsmaterialet viser at rundt 33% nevner mellom 3 og 8 årsaksforhold.

Basert på logistiske regresjonsanalyser skal vi til slutt løfte fram noen kjennetegn ved gruppen av hushold med betalingsproblemer. I tråd med mange tidligere analyser finner vi at sannsynligheten for tilbakevendende betalingsproblemer synker med alder og inntekt; problemgruppen består m.a.o. først og fremst av yngre hushold og hushold med lavere inntekter. Kurvene i figur 2.6 viser de bivariate sammenhengene mellom disse variablene (jf. tabell A1-2 alder og A1-3 inntekt).

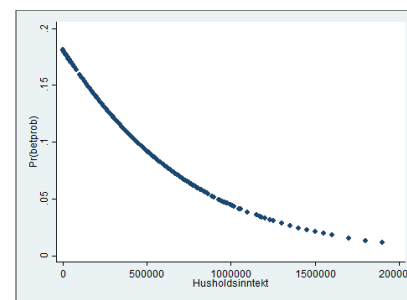
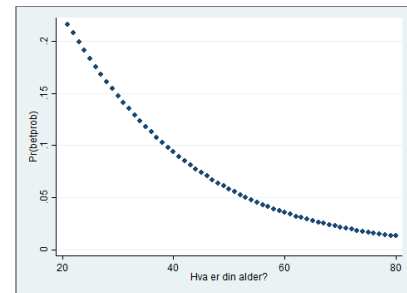
I analysen i tabell A1-4 er effektene kontrollert for en rekke andre variabler. Der er sammenhengen mellom alder og betalingsproblemer basert på en sammenligning med en valgt basiskategori: hushold med hovedpersoner mellom 51 og 65 år. Den yngste aldersgruppen 18-30 år skiller seg ut med den høyeste sannsynligheten i forhold til basiskategorien. Også de mellom 31 og 50 år har en større sjanse for betalingsproblemer enn de som befinner seg i 50- og tidlig 60-årene, men samtidig er deres sjanse lavere enn for de yngste husholdene. Hushold med hovedpersoner fra 66 år og oppover er de som har den tendensielt laveste sannsynligheten for å komme i vanskeligheter. Men forskjellen i forhold til basiskategorien er ikke statistisk signifikant. Det betyr at risikoen for betalingsproblemer er omtrent den samme som blant de mellom 50 og 65 år.

Sammenhengen mellom betalingsproblemer, inntekt og gjeld er kompleks. Hvis vi begynner med inntekt, dreier det seg ikke bare om lav inntekt, men også om endringer i inntektssituasjonen. Modellen i tabell A1-4 viser at på alle nivåer av inntekt øker sannsynligheten for betalingsproblemer hvis budsjettbalansen har forverret seg de siste 12 månedene – enten som følge av merkbar reduksjon i inntektene, merkbar økning i utgiftene eller en kombinasjon av dette. I tillegg har visse livsbegivenheter som medfører langvarige inntektssjokk og behov for større justeringer i privatøkonomien, betydning. Arbeidsløshet og samlivsbrudd er eksempler på dette. Også langvarig sykdom er tendensielt assosiert med å havne i økonomiske problemer, men dette er ikke statistisk signifikant. I forhold til de to andre livsbegivenhetene er det rimelig at sykdom er svakere forbundet med sannsynligheten for betalingsproblemer; mens samlivsbrudd ofte gir en plutselig og uforutsett forandring i den økonomiske situasjonen, fører arbeidsløshet typisk til et større fall i inntektene enn det sykdom gjør.

Når det gjelder lån er det, som nevnt ovenfor, ikke nødvendigvis slik at det er gjeldspostene som misligholdes; låntakerhusholdene prioriterer. Likevel utgjør gjelden ofte en sentral del av utgiftene. Derfor er det rimelig å finne en sterk sammenheng mellom det å være bekymret for husholdets totale gjeldssituasjon og betalingsproblemer; jo mer bekymret man er, desto større sannsynlighet er det for at man har betalingsproblemer. Det samme gjelder hushold som mangler en økonomisk buffer tilsvarende én månedsinntekt eller mer. Lånefaktoren har også betydning; på alle nivåer av inntekt, og kontrollert for de øvrige variablene i modellen, øker sannsynligheten for betalingsproblemer med økende gjeldsbelastning.

Vi finner ingen forskjeller mellom landsdeler. Dette illustreres av at variabelen 'sør-vest', hvor de største negative konsekvensene av nedturen i oljebransjen har vært, er ganske langt fra å være statistisk signifikant.

Figur 2.6 Betalingsproblemer etter alder og husholdsinntekt. Predikerte sannsynligheter. Logistisk regresjon. 2016 ¹⁾

N = 1759 (alder) og 1735 (husholdsinntekt)

Det betyr ikke nødvendigvis at en slik sammenheng ikke fins, bare at den ikke lar seg identifisere i et landsrepresentativt utvalg på vår størrelse. Det må antakeligvis mer spesialiserte undersøkelser til for å få tak i eventuelle husholdsøkonomiske konsekvenser av den pågående omstruktureringen av norsk næringsliv..

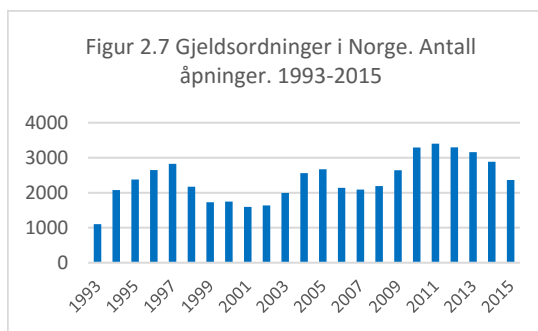
2.3. Gjeldsordninger

Den siste indikatoren i dette avsnittet viser til den, i økonomisk forstand, mest alvorlige formen for utsatthet, nemlig det å være varig ute av stand til å betjene gjeldsforpliktelser. I 1993 kom gjeldsordningsloven. Gitt at visse økonomiske og enkelte mer moralske og skjønsmessige kriterier er oppfylt, fikk privatpersoner fra da av rett til å sette et endelig punktum for uoverstigelige gjeldsproblemer gjennom en gjeldsordning (se f.eks. Rokhaug 2009). Slike ordninger løper typisk i 5-6 år. SIFO måler ikke selv saksutviklingen på dette feltet. Men vi har ved flere anledninger gjennomført studier av gjeldsordningsinstituttet både ved hjelp av intervjuer med skyldnere og fagpersoner, statistikk fra namsfogden og tilfældighetsutvalg av søknader om gjeldsordning (se f.eks. Poppe 1994, 2010; Poppe and Lavik 2013). I denne rapporten presenterer vi kort utviklingen i saksmengden siden loven trådte i kraft i 1993. Hensikten er å identifisere «bunntinjen» i økonomisk utsatthet: dette er den innerste kjernen av hushold med økonomiske problemer og bekymringer, og samtidig vendepunktet i ofte svært langvarige problemforløp.

Figur 2.7 illustrerer utviklingen i saksmengden på landsbasis fra 1993, da gjeldsordningsloven kom, til og med 2015. Diagrammet viser antall nye, åpne saker ved namsfogdembetene i perioden. Som vi ser, går tilsiget i bølger, med tre topppunkter — det første i 1997 da etterdønningene etter gjeldskrisen var på sitt høyeste, deretter et nytt toppunkt rundt 2005 bl.a. som følge av at loven ble endret slik at også de med høy skattegjeld kunne søke, og til slutt en ny rekord i 2011 i kjølvannet av finanskrisen i kombinasjon med en langvarig oppbygging av forbruksgjeld og annen gjeld utover på 2000-tallet. Vi ser at antall åpninger har ligget rundt 3.000 de seneste årene, og at tendensen for tiden er noe synkende. Nedgangen har fortsatt inn i 2016 (ikke vist i figuren). Man regner med at det til enhver tid er ca. 20.000 løpende gjeldsordninger.

Det er vanskelig å si nøyaktig hvor mange mennesker som er berørt av gjeldsordningsregimene utover hovedpersonen selv. Statistisk sentralbyrå regner riktignok med at det i gjennomsnitt bor 2,2 personer i hvert hushold. Det skulle i så fall tilsi at om lag 45.000 personer bor i hushold hvor gjeldsordningsregimet legger premisser for familiens økonomiske handlingsrom. Likevel er det grunn til å tro at dette tallet er lavere. I noen tilfeller inngås det gjeldsordninger for begge ektefeller/partnere. Men antakeligvis er husholdenes størrelse i populasjonen av gjeldsordningsskyldnere jevnt over mindre enn i befolkningen for øvrig. Mange familier går i oppløsning pga. alvorlige økonomiske problemer — ikke bare fordi de økonomiske utfordringene er så store og belastende, men også fordi problemforløpene er så lange. Tiden det går fra første registrerte betalingsanmerkninger til det fremmes en søknad om gjeldsordning har vært økende utover på 2000-tallet og er i Oslo nærmere 10 år (Poppe and Lavik 2013). En mulig forklaring på dette kan være den økte tilgangen på kredittkort og forbrukslån. Det er ofte lettere — og mange vil si: mindre personlig belastende — å holde seg flytende på denne måten enn å be om økonomisk støtte av NAV.

Vi vet at veien fram til en gjeldsordning er lang og smertefull for dem det gjelder, med økonomisk og sosial deprivasjon, skam og skyldfølelse, og redusert psykisk og fysisk helse som typiske konsekvenser. Og det er selvsagt ikke bare skyldneren selv som får sine liv snudd på hodet. Belastningen på familiene er svært store. Særlig begrensingene som påføres barnas sosiale liv oppleves som tungt. Videre har mange av skyldnerne

Kilde: Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet (BLD).

problemer på jobb bl.a. fordi arbeidsgivere typisk ikke synes noe om å måtte effektuere lønnstrekk. Ansatte i nøkkelstillinger kan dessuten lett miste arbeidsgivers tillit hvis det blir kjent at de har alvorlige økonomiske problemer (Poppe 2008). Marginaliseringen i arbeidslivet fortsetter også underveis i gjeldsordningen i form av ytterligere redusert helse og påfølgende transport ut av arbeidsstyrken og inn i rekken av sykemeldte og uføretrygdete (Poppe 2010).

Utover de alvorlige personlige konsekvensene, er virkningene for det omkringliggende samfunnet også store. Kreditorerne får f.eks. ikke sitt tilgodehavende, leverandører til selvstendig næringsdrivende som må kaste inn håndkleet risikerer selv å gå konkurs, og staten påføres tap i form av sviktende arbeidsinnsats og skatteinntekter. Men den kanskje største utgiften knytter seg til skyldnernes helse. Det er ikke gjort noe regnestykke for Norge, men i Sverige har man beregnet at denne gruppen påfører staten svært store utgifter, kanskje i milliardklassen, pga. deres høye grad av sannsynlighet for alvorlige helseproblemer som f.eks. hjerte- og karsykdommer (Ahlström 1998).² Dødeligheten blant de som har gjeldsordning er også høy (Ahlström 2010; Poppe 2010). I Norge er prislappen på å håndtere saker under gjeldsordningsloven anslått til å ligge rundt 100 millioner kroner i året. Det hersker således liten tvil om at storsamfunnet har svært mye å hente på å utøve et tidlig sosialt ansvar slik at færrest mulig hushold i økonomisk utsatte posisjoner får utvikle uoverkommelige gjeldsproblemer — både i termer av økonomiske og menneskelige ressurser.

² Se også https://www.youtube.com/watch?v=BX-sZdbcHKY&list=PLqTqZ5zq4yhCCgY_dvhKvKOWkSYNc5ZLR&index=40

3. En prosess-indeks for Norge

Genworth-indeksen er et mål på økonomisk utsatthet som *Personal Finance Research Center* (PFRC) har utviklet på oppdrag fra det internasjonale livs- og pensjonsforsikringsselskapet Genworth. Hensikten har vært å opparbeide et utsatthetsmål som er egnet til å sammenligne land og utviklingen i utsatthet i disse landene over tid. Indeksen har vært målt 5 ganger siden 2007, siste gang i 2012. Norge har vært med i disse målingene siden oppstarten, og har i alle år vært blant landene med lavest andel økonomisk utsatthet (se f.eks. Genworth 2013). Når SIFO lanserer en tilnærmet lik indeks for Norge i 2016, gir dette oss anledning til ikke bare å plassere resultatet i et større internasjonalt bilde, men også få en form for ekstern validering av målingen.

Genworth-indeksen er ikke en indeks i ordets egentlige betydning, siden den er bygget på en kombinasjon av to kategoriske variabler. De har henholdsvis fire og tre kategorier, noe som i utgangspunktet deler utvalget inn i 12 grupper. Disse tjener først og fremst som et grunnlag for å generere ett, summarisk mål på økonomisk utsatthet som kan sammenlignes på tvers av land. Utgangspunktet er modellen i figur 3.1. Som vi ser er variabelen i radene betalingsproblemvariablen. Genworth's survey-spørsmål er riktignok ikke helt identisk med SIFO's, men det ligger ikke så langt unna, og svarkategoriene er helt like (se appendiks 2). Kolonnevariabelen er et klassisk mål på egen vurdering av husholdets økonomiske fremtid de neste 12 månedene. Vi ser at modellen deler de 12 kategoriene inn i fire hovedgrupper: (A) 'de svært trygge'; (B): 'de trygge'; (C): 'sliterne'; og (D): 'de utsatte'. B-gruppen er den største i alle land. Selve indeksen — altså tallet som viser grad av utsatthet i det enkelte land — defineres som et forhold mellom gruppe (A) og gruppe (D).

Figur 3.1: Modell. Genworth-indeksen

Betalingsproblemer	Forventninger til husholdets økonomi neste 12 mnd		
	Bedre	Uendret	verre
Ofte	C	D	D
Av og til	C	B	D
Sjelden	A	B	B
Aldri	A	B	B

Hvis vi setter tallene fra SIFO-surveyen inn i modellen får vi resultatene i tabell 3-1. Vi ser at gruppen 'helt trygge' — altså hushold som sjelden eller aldri har betalingsproblemer og samtidig forventer at økonomien skal bli enda bedre de neste 12 månedene — ligger på rundt 18%. De 'trygge' er som forventet den største gruppen: like i underkant av 78%. Samtidig er dette den mest sammensatte gruppen. De langt fleste har aldri hatt betalingsproblemer og forventer heller ingen endring i økonomien den nærmeste tiden framover. Det er imidlertid også en større underkategori på 11.5% som forventer en forverring av den økonomiske situasjonen. Dessuten er det to underkategorier på til sammen rundt 5.5% som allerede har opplevd betalingsproblemer enten sjelden eller av og til.

Tabell 3-1: Genworth indeks 2016. Basisfordeling. Prosent. Vektet. N = 1.764

Betalingsproblemer	Forventninger til husholdets økonomi neste 12 mnd		
	Bedre	Uendret	verre
Ofte	0.52	0.50	0.24
Av og til	2.50	2.70	0.49
Sjelden	2.37	2.96	0.61
Aldri	15.39	60.82	10.90

Den tredje gruppen er 'sliterne' som av og til eller ofte har betalingsproblemer, men som tross alt forventer en bedring i tiden som kommer. Denne gruppen er på like under 3%. Til slutt har vi 'de utsatte' som utgjør nesten 1,5% av utvalget. De fleste av disse forventer en forverring av økonomien på toppen av vedvarende betalingsproblemer. Resten befinner seg i en låst situasjon i betydningen 'uendret' med få lyspunkter de neste 12 månedene.

Tallmaterialet i tabell 3-1 gir også grunnlag for å beregne Genworth-indeksen — altså ett tall som angir grad av utsatthet i Norge i 2016. Som sagt er beregningen basert på forholdet mellom gruppe A og gruppe D i

figur 3.1, eller de mørkegrønne og mørkerøde feltene i tabell 3-1. Skåren for Norge i 2016 er 79. I Genworth's rapporter har Norge gått fra 70 i 2007 til 71 i 2012, med en maks-skåre underveis på 74 i 2009 før finanskrisen for alvor slo inn over landet (Genworth 2013). Nå er ikke SIFO-tallene helt sammenlignbare med Genworth-indeksen fordi vårt mål på betalingsproblemer er noe mer spisset ved at den er eksplisitt knyttet til pengemangel (se appendiks 2). Av den grunn får vi antakeligvis noen færre observasjoner i gruppe 4 'utsatte', noe som i sin tur gir høyere verdi på Genworth-indeksen. Likevel står vårt resultat i et rimelig forhold til Genworths målinger. Etter et par år med dempet økonomisk optimisme i kjølvannet av finanskrisen fortsatte oppgangstiden i Norge helt fram til oljenedturen i 2015. Det er derfor fullt ut mulig at befolkningens økonomiske velvære/velferd har økt siden Genworths måling i 2012. Dette kommer ikke minst til uttrykk i tabell 3-1, hvor det går fram at rundt 88% av husholdene forventer uendret eller forbedret økonomi de neste 12 månedene.

Vi kan likevel merke oss at gruppen 'helt trygge' har falt fra 24% til 18% sammenlignet med Genworths måling i 2012. Samtidig har også andelen 'slitere' sunket fra 5% til 3%, og andelen 'utsatte' fra 3% til 1.2% (Genworth 2013, 13). I den grad vårt tallmateriale kan sammenlignes med Genworths, er altså hovedtendensen en «tilflyt» fra begge sider inn i kategorien 'trygge'. Det er disse bevegelsene som samlet trekker Norge oppover på indeks-skåren.

3.1. SIFOs prosessindeks

Tabell 3-1 nyanserer forståelsen av SIFOs tradisjonelle mål på betalingsproblemer. Gruppen på 7% med tilbakevendende økonomiske utfordringer deler seg her i to brede livssituasjoner: de som forventer en bedring (rundt 3%) og de som sitter fast eller ser for seg en ytterligere forverring (ca. 4%). Dette er to ganske forskjellige situasjoner som med stor sannsynlighet gir ulik livskvalitet for dem det gjelder, siden sjansen for å bli trukket inn i enda større vanskeligheter oppleves forskjellig i de to gruppene. Skal vi imidlertid få en dypere innsikt i prosesser som transporterer hushold inn og ut av betalingsproblemer må vi gruppere de 12 kategoriene i tabell 3-1 på en litt annen måte enn den som ligger til grunn for Genworths modell.

En slik re-gruppering må ta både pragmatiske og substansielle hensyn. På den pragmatiske siden er utfordringen at noen av de 12 kategoriene inneholder svært få enheter. Vi kan f.eks. vanskelig sammenligne de som ofte eller av og til har betalingsproblemer og i tillegg forventer en forverring av økonomien, med de som befinner seg i samme vanskelige situasjon men som ser for seg en forbedring de neste 12 månedene. For selv om dette er både substansielt og teoretisk meningsfullt, ville vi bare ha hatt med oss 15 enheter fra den førstnevnte gruppen og 53 fra den sistnevnte. Substansielt sett er det imidlertid rimelig å inkludere alle kategoriene på betalingsproblemvariabelen, og håndtere både 'av og til', 'sjelden' og 'aldri' som kvalitatviktige trinn på veien inn og ut av problemkategorien. Samtidig ligger selve dynamikken i slike bevegelser innebygget i tabellens kolonnevariabel: forbedring, forverring eller status quo. Hele utfallsrommet i tabell 3-1 bør m.a.o. utnyttes.

Vår re-gruppering av kategoriene i tabell 3-1 bygger på en idé om negative og positive spiraler. De som 'sjelden', 'av og til' eller 'ofte' har betalingsproblemer og samtidig forventer en forverring av økonomien de kommende 12 månedene, kan sies å befinne seg på ulike nivåer i en negativ spiral. Det gjør i prinsippet også de som 'av og til' eller 'ofte' opplever betalingsvansker og samtidig regner med status quo; de sitter åpenbart fast i en vanskelig økonomisk situasjon. Tilsvarende er det rimelig å betrakte de som 'sjelden', 'av og til' eller 'ofte' har betalingsvansker og samtidig mener økonomien vil forbedre seg i tiden fremover, som del av en positiv spiral. De øvrige kategoriene — 'aldri' betalingsproblemer i kombinasjon med hvilken som helst av de tre framtidsutsiktene — anser vi å være på såpass trygg grunn at de kan sies å utgjøre den ideelle normalsituasjonen på måletidspunktet. Det samme gjelder den lille gruppen av hushold som 'sjelden' opplever betalingsproblemer men som heller ikke forventer noen endring i den økonomiske situasjonen. Denne tredelingen er illustrert i tabell 3-2, hvor rutene for den negative spiralen er markert med rødt, den

positive med oransje og normalsituasjonen med grønt. De tre gruppene kunne riktignok ha vært mer ensartede mht. trinnene man forventer å bevege seg mellom; det er en kvalitativ forskjell på om man f.eks. går fra 'sjelden' til 'av og til', eller fra 'av og til' til 'ofte' på problemvariabelen. På den annen side framstår gruppene som konsistente mht. mobilitets art og retning. Dessuten har vi nå tilstrekkelig med observasjoner i alle grupper til å kunne gjennomføre en — om enn noe begrenset — analyse av forskjellene mellom hushold som befinner seg i den ene eller andre spiralen.

3.2. Prosessindeksen: analyse

La oss begynne med en substansiell betraktning: både den positive og den negative spiralen omfatter hushold som — riktignok på hver sin måte — er å betrakte som økonomisk utsatte. Begge grupper har opplevd betalingsproblemer. Prosess-indeksen antyder at anslagsvis 10% sliter med økonomien: rundt regnet 230.000 hushold hvor det bor 500.000 personer. Litt over halvparten av dem mener imidlertid at de er inne i en positiv spiral, og at de vil være i en bedre situasjon om et års tid. Her snakker vi om 125.000 hushold eller ca. 278.000 involverte personer. Resten mener at de enten er på vei inn i verre situasjoner eller at ting neppe vil bli bedre de kommende 12 måneder. Det er omkring 105.000 hushold, eller 227.000 personer, som er fanget i slike negative spiraler.

Underliggende analyser viser at begge de to utsatte gruppene — både de positive og negative spiralene — skiller seg fra normalsituasjonen på mange måter. Det gjelder bl.a. de fleste av forholdene som ble trukket inn i analysen av tilbakevendende betalingsproblemer. I en utdypende analyse er det derfor ikke et hovedpoeng å fokusere på hva som skiller utsatte hushold fra de som har en rimelig trygg økonomi, men snarere på hva som er forskjellen mellom de som er trukket inn i henholdsvis positive og negative problemspiraler.

Vi gjør dette ved hjelp av en multinomisk regresjonsanalyse. Dette er en metode som muliggjør sammenligning av flere grupper samtidig — i vårt tilfelle 3 grupper. Den avhengige variabelen er den tredelte SIFOG indeksen i tabell 3-2 ovenfor. Basiskategorien — den gruppen som de to andre gruppene sammenlignes med — er hushold i den positive spiralen. Vi får dermed en analyse av hva som skiller hushold i normalsituasjonen og hushold i den negative spiralen fra hushold i den positive spiralen. Vi skal her nøye oss med å kommentere forskjellene mellom de to sistnevnte gruppene. Hele modellen er imidlertid vist i tabell A2-1 i appendiks 2.

Vi har altså å gjøre med to former for økonomisk utsatthet: de som opplever at de er på vei opp og de som er på vei ned. En nøkkel til å forstå hva som skiller disse gruppene er alder; de innledende analysene viste at hushold som er fanget i den negative spiralen tenderer i retning av å være eldre enn de som befinner seg i en mer positiv utvikling. Etter hvert som flere variabler ble inkludert i analysen, mistet aldersvariabelen statistisk signifikans. Isteden overtok bl.a. variabler som selveiere og familietyper. Det er større sjanse for å tilhøre den negative spiralen hvis man eier sin egen bolig og lever sammen med partner og barn. Vi tolker dette som et uttrykk for at hushold i de to spiralene dels befinner seg i forskjellige livsfase, og at den endelige modellen slik den foreligger i tabell A2-1 fanger opp egenskaper ved nettopp dette.

Analysen i A2-1 viser at de som er på vei ned er kjennetegnet av å ha lavere inntekter enn de som er på vei opp. Selv om de ofte eier sin egen bolig og kanskje kan utnytte dette i sine forsøk på å komme ut av de økonomiske vanskelighetene, gir lavere inntekter selvsagt mindre handlingsrom — alt annet likt. Dette blir ikke mindre viktig av at også gjeldssituasjonen har betydning for om man tilhører den ene eller andre gruppe.

Tabell 3-2: Prosess-indeks 2016. Prosent. Vektet. N = 1.764

Betalingsproblemer	Forventninger til husholdets økonomi neste 12 mnd		
	Bedre	Uendret	verre
Ofte			
Av og til	5.5%		4.5%
Sjelden		90%	
Aldri			

pen av utsatte hushold. De som befinner seg i den negative spiralen tenderer i retning av å ha gjeldsproblemer sammenlignet med de som er på vei opp, samtidig som hushold i normalsituasjonen ikke skiller seg statistisk signifikant ut fra de som befinner seg i den positive spiralen i dette henseendet. I tillegg ser vi at hushold i normalsituasjonen skiller seg ut ved å være langt mindre bekymret for låneforpliktelsene enn problemhusholdene i begge spiralene. Igjen ser vi altså at det er overensstemmelse mellom de vurderingene som husholdene gjør omkring egen økonomi, og de økonomiske realitetene som faktisk preger deres livssituasjon.

4. En økonomisk velvære-indeks for Norge

I motsetning til Genworth-indeksen og SIFOs prosessindekser er den økonomiske velvære-indeksen en «ekte» indeks bygget opp av 10 indikatorer, alle målt på en fem-punkts skala. Den er utviklet av Consumer Financial Protection Bureau (CFPB), en organisasjon som ble opprettet i kjølvannet av finanskrisen i 2008 som et organ for den amerikanske regjeringen. Organisasjonens oppgave er å sørge for at de finansielle markedene fungerer som de skal og at forbrukerne på disse markedene er

tilstrekkelig beskyttet. CFBP-indeksen, som vi for enkelthets skyld kaller velvære-indeksen eller kort og godt V-indeksen, er et redskap for å ta pulsen på husholdenes tilfredshet med egen økonomiske situasjon — deres *'financial well-being'*. Slik sett er dette det ultimate resultatmålet på markedet som fordelingsmekanisme: fra et samfunnsmessig synspunkt skal markedene være redskaper for positiv velferdsoppbygging og økonomisk trygghet.

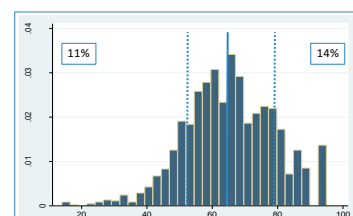
Til grunn for indeksen ligger en bestemt forståelse av hva økonomisk velvære er, nemlig *'økonomisk trygghet og valgfrihet i nåtid og overskuelig framtid'*. Trygghetsdimensjonen dreier seg om å ha kontroll med løpende utgifter fra måned til måned, og i et lengre perspektiv om å ha et tilstrekkelig økonomisk handlingsrom til å håndtere utgiftsøkninger og/eller inntektsreduksjoner i framtiden. Valgfrihet handler på kort sikt om å ha økonomi til å leve livet slik man ønsker, og på lang sikt om å være i rute når det gjelder å realisere større økonomiske mål (CFBP 2015).

Velvære-indeksen består av 10 survey-spørsmål som til sammen dekker aspekter ved tabellens fire felter. Skårene på hvert spørsmål summeres og justeres for alder — etter om man er yngre eller eldre enn 62 år. Denne korreksjonen er basert på tester som viser systematiske forskjeller i svarmønstrene til eldre og yngre respondenter. Økonomisk velvære betyr åpenbart forskjellige ting om man befinner seg tidlig eller midt i arbeidskarrieren, eller om man nærmer seg slutten på den arbeidsaktive perioden av livet. Når man tar hensyn til dette, får man en indeks som varierer mellom 14 og 95 indekspoeng. En nærmere beskrivelse er gitt i appendiks 3 og CFPB (2015).

Høye verdier på velvære-indeksen indikerer stor grad av økonomisk trygghet og valgfrihet. Målinger av dette fenomenet er imidlertid en relativt ny trend i internasjonal forskning om hushold og økonomi. Det er gjort få erfaringer med velvære-indeksen, og det er ingen etablerte standarder for hva som er *'høy'* og *'lav'* grad av velvære. Men hvis vi begynner med å se på gjennomsnittet, ligger det på 64.9 indekspoeng. Den grafiske fremstillingen viser dessuten en litt høyreskjev fordeling, noe som indikerer en tendens henimot høye skårer blant norske forbrukere. Det er vanskelig å gjøre seg opp en mening om hvor positivt resultatet er på grunnlag av disse tallene alene. Foreløpige analyser av et meget stort amerikansk — riktignok ikke-representativt — tallmateriale antyder imidlertid at gjennomsnittsskåren ligger betydelig lavere i USA: rundt 50 indekspoeng. Dette er for så vidt som forventet, og kan ha flere forklaringer. Eksempelvis er inntektsforskjellene mindre i Norge, fattigdommen og arbeidsløsheten likeså, og fremtidsmulighetene framstår antakelig som lysere for en større del av den norske enn den amerikanske befolkning. Når det endelige datamaterialet fra USA foreligger vil vi kunne analysere

Tabell 4-1: V-indeks. Norge 2016. Vektet

Gjennomsnitt	64.9
Min—Max	14—95
SE/SD	.326/13.679
N	1.759

dette nærmere, og forankre det norske resultatet i en bredere sammenheng. Foreløpig må vi nøye oss med å anta at økonomisk velvære/velferd på gjennomsnittet er relativt høyt i Norge.

En annen tilnærming er å ta utgangspunkt i spredningen. Som tabell 4-1 viser, er standardavviket i utvalget 13,7 indekspoeng. Teknisk sett betyr dette at rundt 68% av fordelingen ligger i et intervall rundt gjennomsnittet på ± 1 standardavvik, noe som i substansielle termer innebærer at det store flertallet av respondene skårer mellom 50 og 80 indekspoeng. Vi tenker oss at dette intervallet kan kalles normalsituasjonen i befolkningen. Videre er det rimelig å anta at en forskjell på 13.7 indekspoeng er en reell forskjell — altså at det å ligge ett standardvik over eller under gjennomsnittet reflekterer substansielt betydningsfulle forskjeller i folks opplevelse av økonomisk velvære/velferd. I den grad dette har noe for seg, vil de som ligger under 50 poeng på indeksen har en betydelig lavere økonomisk trivsel enn «normalen», mens de som skårer 80 poeng eller mer vil oppleve sitt økonomiske handlingsrom som betydelig bedre enn det folk flest gjør. Tabell 4-2 rapporterer fordelingen på en slik tredeling av V-indeksen. Vi ser at 11% befinner seg i kategorien lave V-skåre, mens 14% er kategorien for høyt økonomisk velvære. Dette danner utgangspunktet for de videre analysene.

4.1. Velvære-indeksen: analyse

Igjen er det på sin plass å begynne med en substansiell betraktning. I den grad det å skåre under 50 poeng på V-indeksen indikerer en reelt sett lavere opplevelse av økonomisk velvære/velferd, er det også rimelig å anta at hushold i denne gruppen er økonomisk utsatte i vid forstand. Dette er hushold som vurderer sin økonomiske trygghet og valgfrihet på kort og lang sikt som vesentlig dårligere enn hushold flest. De opplever også at de får mindre ut av hverdagen enn andre pga. økonomien, og at det er vanskelig å nå de økonomiske målene de setter seg. Det er derfor å forvente at de har mindre kontroll med løpende utgifter og mindre handlingsrom til å håndtere uforutsette utgifter som måtte dukke opp. 11% av husholdene befinner seg i en slik situasjon. Det tilsvarer ca. 250.000 hushold og omfatter rundt regnet 555.000 personer.

Indekspoeng	Prosent
14-49	11
50-79	75
80-95	14
(N = 1.759)	(100)

I den andre enden av skalaen har vi 14% som skiller seg klart ut ved at de skårer betydelig høyere på velvære-indeksen enn hushold flest. Dette dreier seg om rett i overkant av 320.000 hushold hvor det bor ca. 710.000 personer. Disse opplever m.a.o. en svært høy grad av økonomisk velvære.

Spørsmålet blir da om V-indeksen faktisk måler økonomiske realiteter — altså om vurderingene som ligger bak henholdsvis lave og høye verdier på indeksen motsvares av reelle sosioøkonomiske forskjeller. I analysen nedenfor er vi derfor opptatt av hva som skiller de to «ekstrem»-gruppene på hver sin ytterkant av velvære-skalaen fra den brede gruppen av hushold i midten som danner tyngdepunktet i fordelingen. Igjen benytter vi oss av multinomisk regresjonsanalyse som gjør det mulig å sammenligne flere grupper samtidig. Den avhengige variabelen er den tredelte velvære-indeksen i tabell 4-2. Basiskategorien — altså den gruppen som de to andre gruppene sammenlignes med — er hushold som skårer mellom 50 og 80 indekspoeng. Modellen er vist i tabell A3-2 i appendiks 3.

Analysen har to hoveddimensjoner: demografi og økonomi. Hvis vi begynner med den første og ser på alder, skiller høy-skåre-gruppen seg fra basiskategorien med en tendens i retning av å være eldre. Gruppen med lav grad av økonomisk velvære/velferd skiller seg ikke ut mht. alder. Derimot er det en høyere sannsynlighet for at barnefamilier befinner seg i denne gruppen sammenlignet med midtkategorien — enten det nå er par med barn eller enslige forsørgere. Dette er tydelig motsetning til gruppen som skårer høyt på velvære-indeksen: mens variabelen for enslige forsørgere ikke er statistisk signifikant er det en signifikant lavere sjanse for å finne par med barn i denne gruppen enn i midtkategorien. Tilknytningen til arbeidsmarkedet

utgjør også en viktig forskjell mellom gruppene. Mens langtidsledighet øker sannsynligheten for å tilhøre gruppen med lav grad av økonomisk velvære enn i basisgruppen, er ikke dette tilfelle blant hushold med høye V-indeks-skåre.

Kombinasjonen av barnefamilier og høyere sannsynlighet for arbeidsløshet i den ene gruppen, og høyere alder og lavere sjanse for at det er barn i husholdet i den andre gruppen, antyder at de to «ekstrem»-gruppene befinner seg i ulike livsfaser, og at de økonomiske rammebetingelsene kan være forskjellige. Inntrykket forsterkes når vi ser på analysens andre hoveddimensjon: økonomi. Gruppen med lav grad av velvære/velferd skiller seg fra den brede midtkategorien ved lavere inntekt og høyere andel uten økonomisk buffer på én månedsinntekt eller mer. Dette er omvendt av tilsvarende karakteristikk av høy-skåre-gruppen; sannsynligheten for å tilhøre den snarere enn midtkategorien øker med høyere inntekt og hvis man har økonomisk buffer. Forskjellen har trolig stor betydning i hverdagen. Mens gjennomsnittlig årsinntekt blant hushold med høye velvære-skåre er nesten 815.500 kroner er den 553.400 kroner blant dem som skårer lavt på indeksen — altså over 262.000 kroner lavere (se tabell A3-1 i appendiks 3). Når man attpåtil tenderer i retning av å ikke ha en buffer å trekke på hvis noe uforutsett skulle skje, blir framtidsutsiktene deretter.

Videre er det en mindre sjanse for å være blant hushold med lave velvære-skåre dersom man er selveier. Eller sagt på en annen måte: her er det et større innslag av leietakere enn hva tilfellet er i midtgruppen. Slik forholder det seg ikke blant de med høye indekspoeng; her er det ingen forskjeller å registrere i forhold til midtgruppen når det gjelder eierskap til boligen. Ifølge SSB bor rundt 83% av den norske befolkning i selveide boliger i 2016.³ Gruppegjennomsnittene på den tredelte velvære-indeksen er 95% selveiere i høy-skåre-gruppen, 89% i midtkategorien og 58% i gruppen med de laveste velvære-skårene (se tabell A3-3 i appendiks 3). Dette gjør sistnevnte til en ganske a-typisk gruppe i norsk sammenheng.

Den kanskje klareste indikasjonen på at det økonomiske handlingsrommet er trangere i gruppen av hushold som skårer lavt på V-indeksen er at sannsynligheten for å være blant disse snarere enn midtkategorien øker hvis man har tilbakevendende betalingsproblemer. Dette er ikke tilfelle for høy-skåre-gruppen: her er betalingsproblem-variabelen ikke signifikant. Underliggende analyser viser dessuten at det samme mønsteret viser seg når det gjelder sannsynligheten for gjeldsproblemer — kontrollert for de samme variablene som i den rapporterte analysen.

³ <http://www.ssb.no/bygg-bolig-og-eiendom/statistikker/boforhold/aar>

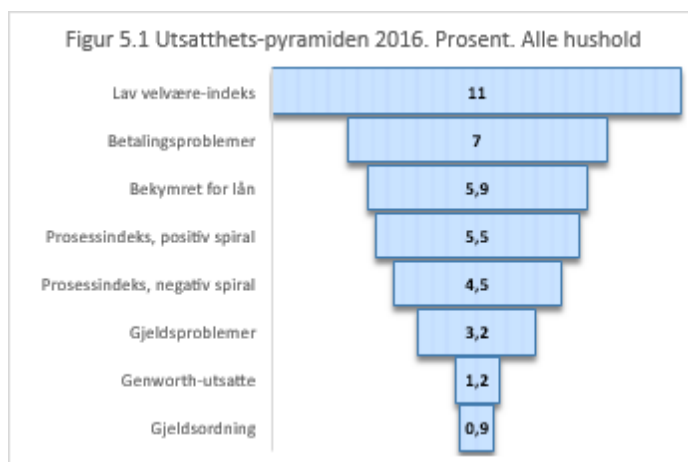

5. Et samlet bilde av Norge 2016

Som denne rapporten har vist, er økonomisk utsatthet et svært sammensatt fenomen. Vi påberoper oss ikke å ha dekket fenomenets fulle bredde. F.eks. har vi ikke kunnet rette fokus mot fattigdommen i Norge — først og fremst pga. begrensninger i datatilfanget. Men hver og en representerer ulike og empirisk avgrensbare problemsituasjoner. Ingen av dem er imidlertid gjensidig utelukkende i forhold til en eller flere av de andre. Hushold som i større eller mindre grad sliter økonomisk i Norge i 2016 befinner seg m.a.o. ofte i komplekse livssituasjoner hvor de er rammet av flere former for utsatthet samtidig. Men å være i en utsatt posisjon betyr ikke bare at de økonomiske rammene er trange, at regninger ikke blir betalt og at økonomiske bekymringer uunngåelig blir en del av hverdagen. Det betyr også at dersom man ikke lykkes med å manøvrere inn i smulere farvann i tide vil man måtte leve med utsiktene til at det faktisk kan bli verre, og dermed påføres større og sosialt belastende velferdstap. Økonomisk utsatthet er en form for ulikhet som samfunnet ikke er tjent med tar overhånd. Derfor har fenomenet også en politisk side, hvor det kan reises spørsmål hvor langt velferdsstatens sosiale ansvar bør strekke seg.

5.1. Utsatthetspyramiden 2016

Resultatene av de empiriske analysene i denne rapporten kan oppsummeres ved hjelp av den omvendte pyramiden i figur 5.1. Hvis vi begynner øverst, har 11% av husholdene lavere enn 50 indekspoeng på velvære-indeksen. Dette er hushold som vurderer sin økonomiske trygghet og valgfrihet på kort og lang sikt som vesentlig dårligere enn hushold flest. De opplever også at de får mindre ut av hverdagen enn andre pga. økonomien, og at det er vanskelig å nå de økonomiske målene man setter seg. Sentrale kjennetegn ved denne gruppen er at mange er barnefamilier, leietakere, har lavere inntekter enn den øvrige befolkningen, og mangler økonomisk buffer. Dessuten er sannsynligheten for tilbakevendende betalingsproblemer og gjeldsproblemer signifikant høyere.

Dernest har vi identifisert en gruppe på 7% av husholdene med tilbakevendende betalingsproblemer de siste 12 månedene. De topp-tre hyppigst misligholdte regningstypene er forbrukslån/kredittkortgjeld, strømgjeld og NRK-lisensen, mens boliglån, studielån og barnehage befinner seg nederst på denne listen. Årsakene til betalingsproblemer ligger både i økonomiske forhold, som at man mister oversikten eller pådrar seg for mye lån, og i at man rammes av livsbegivenheter som arbeidsløshet, sykdom og samlivsbrudd. Som gruppe betraktet skiller hushold med betalingsproblemer seg ut ved at de typisk er unge, har lavere inntekter og høyere gjeldsbelastning enn den øvrige delen av befolkningen. De mangler også ofte en økonomisk buffer. Livsbegivenheter — og da særlig arbeidsløshet og samlivsbrudd — er utbredt i denne gruppen. Dessuten er bekymringsnivået for gjeldssituasjonen høy blant hushold med betalingsproblemer.

Hvis vi ser nærmere på de 5.9% av husholdene som bekymrer seg over gjelden, knytter dette seg først og fremst til gjeldsposter som forbrukslån og kredittkortgjeld. Men også studielånet gir grunnlag for bekymring. Bekymringsnivået øker med totalgjeldens størrelse, hvis man har fått strammere økonomi som følge av

økte utgifter eller reduserte inntekter, og hvis man mangler en økonomisk buffer på én månedsinntekt eller mer. Eldre bekymrer seg mer enn eldre, det samme gjør hushold med gjeldsproblemer. Bekymringer av denne typen kan gi uheldige helsemessige konsekvenser på sikt.

Ved hjelp av prosess- indeksen, har vi identifisert en noe bredere gruppe på 10% som alle har hatt betalingsproblemer — om enn ikke alle tilbakevendende — de siste 12 månedene. Denne gruppen kan deles i to: 5.5% er hushold som befinner seg i en positiv spiral fordi de forventer en bedring i økonomien de kommende 12 månedene, mens 4.5% er i en negativ spiral fordi de mener det vil bli verre i tiden fremover. Det er markante forskjeller mellom disse to gruppene. Mens de som er på vei opp gjerne er yngre, tenderer de som er på vei ned i retning av å være eldre og befinne seg i en annen livsfase. Blant dem er det et større innslag av både selveiere og barnefamilier. Videre er den negative spiralen kjennetegnet av hushold med lavere inntekter. De skiller seg dessuten markant ut ved et større innslag av gjeldsproblemer. Slik sett er det typisk for hushold i den positive spiralen at regningene som misligholdes ofte er noe lettere enn tilfellet er blant dem som er fanget i en nedadgående trend.

Videre viser figur 5.1 at 3.2% av husholdene sliter med gjeldskrav. Denne kategorien er en undergruppe av hushold med tilbakevendende betalingsproblemer, og utgjør altså nesten halvparten av disse. Hushold med gjeldsproblemer deler m.a.o. mange av de sosioøkonomiske kjennetegnene ved betalingsproblemhusholdene. Det som skiller dem er først og fremst mislighold av låneforpliktelser. Det er sikkert også andre forskjeller, bl.a. har de antakeligvis mye til felles med hushold i den negative spiralen siden mange av dem inngår i den. Vi har imidlertid for få observasjoner til å gå i dybden her.

Den neste utsatthetskategorien i figur 5.1 er de Genworth-utsatte. Her legges en streng definisjon av betalingsproblemer til grunn. To tredjedeler av de som faller i denne kategorien har betalingsproblemer av og til eller ofte samtidig forventer en forverring av økonomien fremover. Den siste tredjedelen befinner seg i en låst situasjon i betydningen uendrede framtidsutsikter kombinert med at betalingsproblemene inntreffer 'ofte'. De 'utsatte' utgjør 1,2% av utvalget. Antall observasjoner er dessverre for lavt til å gjøre dypere analyser. Men i lys av beskrivelsene av de andre gruppene i pyramiden hvor de Genworth-utsatte inngår, er det åpenbart at mange må befinne seg i en meget vanskelig livssituasjon.

Til slutt har vi tatt med de 0.9% av husholdene som lever under gjeldsordning. Dette er et anslag hentet fra andre kilder enn SIFO-surveyen, og tjener her kun som en illustrasjon på hvor «bunnlinjen» i et sammensatt utsatthets-landskap ligger. Selv om dette på mange måter er å anse som et vendepunkt i et langvarig problemforløp, tyder foreliggende studier på at gjeldsordninger også marginaliserer de som lever under slike regimer — både mht. arbeidsmarkedstilknytning og helse.

Oppsummeringsvis ligger gjennomsnittet av alle disse målene på utsatthet — med unntak av gjeldsordninger som vi holder utenfor her — på 5.47%.⁴ Dette tallet betyr akkurat det, verken mer eller mindre: et uvektet gjennomsnitt av sju ulike mål. I utgangspunktet hadde det vært fristende med en vektet indeks som ett, samlet uttrykk for økonomisk utsatthet i Norge. Noe slikt er imidlertid vanskelig å få til med såpass ulike mål i pyramiden, og samtidig beholde en substansielt meningsfull fortolkning. Når det gjelder det uvektede gjennomsnittet ser vi riktignok at den legger seg omtrent på nivå med den positive problemspiralen, og dermed lavere enn målet på tilbakevendende betalingsproblemer som jo fanger opp en viss bredde av problemtilstander. Likevel er dette bare et teknisk mål. I den grad tallet endrer seg over tid i kommende SIFO-

⁴ Vi holder gjeldsordninger utenfor gjennomsnittsmålet fordi saksmengden ikke måles gjennom SIFO-surveyen.

surveyer, kan betydningen vurderes ved å se på hvilke(n) av indikatorene som forårsaker den. Spørsmålet blir så: gir utsatthetspyramiden noen grunn til bekymring?

5.2. Sosialt ansvar

I forbindelse med utgivelsen av finansielt utsyn 2016 uttrykker Finanstilsynet (2016) bekymring over høye boligpriser og høy gjeldsbelastning. Tilsynet påpeker at gjelden fortsetter å øke raskere enn inntektene, og at mange hushold enten mangler eller ikke har en tilstrekkelig økonomisk buffer til å møte en eventuell inntektsnedgang med. En særlig bekymring knytter seg til forbrukslån; selv om slike lån bare utgjør en liten del av husholdenes gjeld, er denne typen gjeld raskt økende og dessuten svært dyr. Men Finanstilsynet er først og fremst urolig over den langvarige trenden i norsk økonomi; at rentene sannsynligvis vil være lave i lang tid framover og at dette sannsynligvis vil gi stigende boligpriser og mer gjeld blant husholdene, noe som i sin tur gjør både husholdene, bankene og den norske økonomien mer sårbar.⁵

Et lite knippe snapshots fra de seneste månedenes debatt i media viser at Finanstilsynets synspunkter har bred oppslutning blant banker og økonomer. Sjefsøkonom Holvik i Sparabank1 er f.eks. bekymret over at vi lever på forskudd, og at husholdenes, bedriftenes og kommunenes økende gjeld gjør oss sårbare som nasjon (Njarga 2016). Professor Ola Grytten ved Norges handelshøyskole (NHH) peker på at et utstrakt privat låneopptak fyrer opp under boligprisene, og at forbrukslånene, som har fått vokse uforstyrret de seneste årene, representerer en tapsbombe for både låntakere og banker hvis den norske økonomien skulle gå på en større smell og kaste flere ut i arbeidsløshet (Njarga 2016). Tom Staavi i Finans Norge trekker fram at andelen kausjonister har økt markant siden 2012, og at dette er en naturlig følge av stigende boligpriser og høyere krav til egenkapital (Staavi 2016). Sjefsøkonom Jan Ludvig Andreassen ved Eika mener at lånevilligheten blant norske hushold bunner i at de har dårlige råd nå enn tidligere, og at veksten i utlånene skyldes at de kompensere for dette (Wig 2016). Og Tormod Vågenes (Holbergfondene) og Pål Ringholm (Swedbank) peker på den usikkerheten som ligger i at pengemarkedsrenten er økende, og at dette kan gi høyere lånerenter ut til publikum på sikt (Ekeseth 2016).

Mange av disse utviklingstrekkene gjenfinnes i vårt empiriske materiale. Slik vi kan måle det, har gjennomsnittslånet økt fra 1.230.000 i 2013 til 1.470.000 i 2016. Det er boliglånene som er motoren i denne utviklingen. Samtidig finner vi en vekst i gjennomsnittlig forbrukslån fra rundt 96.000 i 2013 til 129.000 i 2016. I årets survey finner vi at 23% av låntakerhusholdene har lånt mer enn 3 ganger inntekten. Videre opererer 9% av husholdene uten buffer, mens 17% har mindre enn økonomenes anbefalte tommelregel på én månedsinntekt. Dessuten har 8% av husholdene påtatt seg et kausjonistansvar for andre, mens 5% har kausjonist bak sine lån. Dette er faktorer som alle ligger i bunnen av våre analyser av økonomisk utsatthet, og som påvirker resultatene direkte eller indirekte. Slik sett støtter stort sett alle våre empiriske funn opp under finanstilsynets og økonomenes argumentasjon, og bidrar til å øke innsikten i hvordan aggregerte økonomiske trender på samfunnsnivå slår inn blant hushold med ulike sosioøkonomiske ressurser.

Med et slikt sårbarhetsbilde blir det å begrense den økonomiske utsattheten på husholdsnivå et temmelig opplagt sosialt ansvar. Dette ansvaret kan utøves på prinsipielt to måter. Den ene er gjennom å regulere markedene for bankvirksomhet, utlån og bolig. Utfordringen er særlig å holde renter, boligpriser og utlån på et bærekraftig nivå, både sett fra husholdenes og storsamfunnets side. Her har det det seneste året bl.a.

⁵ Se også Finanstilsynets pressemelding: http://www.finanstilsynet.no/no/Artikkelarkiv/Pressemeldinger/2016/2_kvartal/Finansielt-utsyn-2016/?utm_source=08062016_Finansielt+utsyn+2016&utm_medium=email&utm_content=pressemelding&utm_campaign=nyhetsbrev

kommet økte krav til bankenes kapitalreserver og innstramminger i utlån til private — herunder et egenkapitalkrav på 15%, strengere krav til avdragsfrihet og begrenset adgang for bankene til å omgå finanstilsynets regler. Nylig ble det avlevert et utredningsarbeid om mulighetene for å begrense salget av forbrukslån og annen usikret kreditt (Jørgensen 2016). I Oslo har dessuten meglerbransjens bruk av lokkepriser på bolig nylig blitt et politisk tema. Selv om bankenes faktiske utlånspraksis er noe endret i tråd med den nye reguleringen, og selv om veksten i utlånene til husholdene ikke er like stor i 2016 som tidligere, tyder Finanstilsynets vurderinger og den offentlige debatten på at det foreløpig er et stykke fram, både når det gjelder etterspørselen etter lån og veksten i boligprisene.

Den andre måten å utøve det sosiale ansvaret på er gjennom å introdusere forebyggende og problemløsende tiltak, samtidig som det etableres ventiler slik at de som får økonomiske problemer har reelle muligheter til å finne varige løsninger. Dagens hjelpesystem er preget av at Norge kun er blitt rammet av én større økonomisk krise i etterkrigstiden — den såkalte 'gjeldskrisen' 1989-93 — etterfulgt av nesten 25 år med oppgangstider. I tillegg har den pågående finanskrisen hittil slått inn positivt for husholdene i form av fortsatt reallønnsvekst og lavere renter. De to grunnpilarene for å håndtere økonomisk utsatthet er gjeldsordningsloven og gratis økonomisk rådgivning/gjeldsrådgivning i kommunene — en tjeneste som utover på 2000-tallet gjennomgående er blitt lagt til NAV. Begge tiltak ble etablert som en direkte følge av gjeldskrisen, og har siden da — med nødvendig kompetanseoppbygging og enkelte justeringer underveis — vært sett på som tilstrekkelige verktøy til å vareta et rimelig sosialt ansvar i statlig regi.

Som tiltak betraktet er gjeldsordningsloven rettet inn mot gruppene helt nederst i pyramiden: de som søker eller har fått innvilget gjeldsordning, og de som nærmer seg livssituasjoner som faller inn under loven — og da først og fremst de som misligholder gjeld og gruppen vi har kalt SIFO-G-utsatte. De lokale økonomiske rådgivningstjenestene har et bredere nedslagsfelt. Ved siden av at mange av dem som senere ender opp med en gjeldsordning er innom NAVs rådgivere for å få hjelp til en frivillig, utenrettslig avtale med sine kreditorer, er det også mange andre brukergrupper som får økonomisk rådgivning — personer med og uten gjeld, med mer eller mindre alvorlige økonomiske problemer, typisk i kombinasjon med andre vansker som sykdom, rus, arbeidsløshet, fattigdom og andre typer sosiale og familierelaterte problemer. Det er imidlertid et åpent spørsmål hvor langt opp i pyramiden tilbudet når ut.

Noen tall illustrerer poenget. Kostra-tallene viser at NAV ytet økonomisk rådgivning til 28.004 personer i 2015 — ca. 1.500 færre enn året før. 11.902 av disse mottok også økonomisk sosialhjelp.⁶ Til sammenligning antyder utsatthetspyramiden at 20.000 er under gjeldsordning (mange av disse trenger ganske sikkert oppfølging underveis), 33.000 sliter svært tungt økonomisk (SIFO-G-indeks), 70.000 misligholder gjeldsforpliktelser (gjeldsproblemer) og nærmere 100.000 befinner seg i en nedadgående problemspiral. Går vi helt til topps i pyramiden og tar med de som skårer lavt på SIFO-V-indeksen, snakker vi om i overkant av 240.000 økonomisk usatte hushold. Tar vi med alle som bor i utsatte hushold dreier det seg om rundt 530.000 personer som lever under det de oppfatter som begrenset økonomisk trygghet og valgfrihet. Selv om vi antar at bare et mindretall av dem ville ha tjent på å få økonomisk råd og veiledning, er det god grunn til å anta at det er et relativt stort gap mellom saksmengden i det offentlige hjelpeapparatet og det faktiske behov for denne typen tjeneste.

⁶ <https://www.ssb.no/statistikkbanken/SelectVarVal/Define.asp?subjectcode=a1&ProductId=a1&MainTable=Kostra3KGSosialt&SubTable=Kommun1&PLanguage=0&nvl=True&Qid=0&gruppe1=KostraLandet&gruppe2=Hele&aggreg1=NO&VS1=KommunKostra2012&VS2=&mt=0&KortNavnWeb=soshjelpk&CMSSubjectArea=sosiale-forhold-og-kriminalitet&StatVariant=&checked=true>

Det kan riktignok innvendes at ingen oppsøker økonomiske rådgivningstjenester før man har et problem som er såpass omfattende at man ikke kan løse det selv. I så fall reflekterer NAVs saksmengde det behovet blant publikum på en rimelig måte. Men erfaringene viser likevel at mange brukere kommer for sent til økonomisk rådgivning. Problemene er gjennomgående så store at det i beste fall tar lang tid å komme ut av dem igjen. Videre vet vi at det å gå dypt ned og kanskje helt til bunns i pyramiden er en lang og vond prosess som har mange svært uheldige økonomiske og sosiale konsekvenser for både skylderen, kreditorene og storsamfunnet. Når vi dessuten vet at slike prosesser ikke bare har innvirkning på skylderens privatliv og arbeidsevne, men på alle som bor i husholdet, er det liten tvil om at det er mye å hente på å gå inn med tiltak mye tidligere i pyramiden enn det NAV er i stand til for tiden. Potensialet for forebygging er stort, både rent økonomisk og i form av bedre liv for kanskje flere hundretusen mennesker.

Den beste måten å hente ut dette potensialet på er, slik vi ser det, like åpenbar som den er fraværende i det norske tiltakssystemet. Erfaringer fra utlandet tyder på at man når ut til bredere brukergrupper gjennom å utnytte moderne, digital teknologi. I stikkords form: økonomisk rådgivning og veiledning på nett, i apper og med tilhørende støttefunksjoner i form av chat og telefonsupport. I motsetning til Norge har mange land — deriblant Storbritannia, Irland og Nederland — etablert forebyggende hjelp-til-selvhjelp løsninger på nettet. Her får alle som vil tilgang på fullverdige budsjettverktøy og veiledning over chat og telefon. Disse verktøyene har også innebygde budsjettsatser slik at brukeren kan sammenligne og justere eget forbruk til nivåer som aksepteres på kreditorsiden ved inngåelse av frivillige nedbetalingsavtaler. De har dessuten innebygde algoritmer som genererer råd om hva brukeren bør gjøre for å forbedre økonomien. En annen attraktiv egenskap ved webløsningene er at de siler ut brukere som er i såpass store vanskeligheter at de må kobles umiddelbart til en økonomisk rådgiver i nærområdet. Dette er både lønnsomt og effektivt. En nylig SIFO-rapport om digitale selvhjelpsverktøy (Poppe 2015) konkluderte med at dette må på plass i også Norge. Og i en nylig kronikk argumenterer Hanne Riksheim (2016) i Lindorff for at det må skje en digital dugnad for å kunne forebygge moderne betalingsproblemer i kjølvannet av spredningen av nye betalingsmidler på mobil og andre plattformer.

Bruksområdet for slike verktøy er stort — alt fra alminnelig budsjettering til generering av løsningsforslag i forhandlinger med kreditorene, og videre over til spesialverktøy for f.eks. saksbehandlere, lærere og kursholdere i privatøkonomi. Slik sett vil en satsing på digitale rådgivningsverktøy kunne nå bredt ut — høyt oppe i pyramiden og endog til grupper utenfor den, så vel som til utvalgte brukergrupper lavere ned i pyramiden. Vi kan også tenke oss målrettet skreddersøm i forhold til generelle grupper som f.eks. ungdom, hushold i etableringsfasen og pensjonister.

Forslaget om digitale rådgivningsverktøy innebærer et utvidet sosialt ansvar. SIFO-rapporten foreslo da også at staten skulle påta seg driften av nevnte webside. Dette sa dessverre Arbeids- og sosialdepartementet (ASD) nei til i sommer, til tross for at prislappen var estimert til beskjedne 2 millioner kroner i året. I sosialpolitikken er det riktignok alltid et spørsmål om hvor dypt og bredt staten skal engasjere seg. Men i dette tilfellet er den paradoksale konsekvensen at bred forebygging av økonomiske problemer langt på vei defineres ut som en del av det statlige, sosiale ansvaret. Dermed vil Norge fortsatt skille seg negativt ut i forhold til andre land vi liker å sammenligne oss med — og det på et område som både i teorien og erfaringsmessig må sies å være en nøkkeloppgave for en god velferdsstat.

Det er selvsagt ikke slik at staten er den eneste aktøren som har et sosialt ansvar. En annen kandidat er bransjen selv: banker, forbrukslånsbanker og kanskje også inkassobransjen. Her er ett av problemene at bankene typisk sitter på hver sin tue med hver sine «små» løsninger: en app her og en webside der, gjerne rettet mot snevre brukergrupper som barn og ungdom, samt lokale opplæringsprogram for skoler i nærområdet. En nyhet med bredere nedslagsfelt er Finans Norges 'Skolemeny', et digitalt verktøy til bruk i undervisningen i barneskolen, ungdomsskolen og videregående. Dette er et eksempel på at bransjen med

fordel kan forene kreftene og utvikle fullverdige løsninger for alle, herunder et fullverdig, digitalt budsjett-verktøy for alle — i prinsippet helt uavhengig av staten. Men da blir integritet en utfordring. Like lite som folk med gryende økonomiske problemer ønsker å gå til NAV, er de trolig beredt til å gå inn i løvens hule: kreditorene. Det er avgjørende at digitale verktøy av denne typen framstår som uavhengige både av NAV, hvor man gjøres til sosialklient, og kreditorsiden som har en klar egeninteresse i rådgivningssituasjonen.

De to siste årene har norsk økonomi vært inne i en nedgangsperiode som i særlig oljerelaterte sektorer har ført til arbeidsløshet og inntektsnedgang i hushold som i utgangspunktet ikke hører hjemme på et NAV-kontor. Det er bekymringsfullt at Norge ikke har et moderne, forebyggende selvhjelpstilbud på plass for disse gruppene. Like bekymringsfullt er det at det ikke fins tilbud til hushold som ikke er direkte rammet av nedgangstiden, men som likevel sliter i økonomisk oppforbakke høyere opp i utsatthetspyramiden. Det er, slik vi ser det, nødvendig at staten påtar seg en rolle her. Men det er ikke nødvendigvis slik at den skal stå for all utvikling og drift, og plukke opp hele regningen. Så lenge den nødvendige integriteten sikres, bør både bransjen og aktører på forbrukersiden som Forbrukerrådet og miljøet rundt Finansportalen inviteres inn som bidragsytere. Fra det offentlige side er 800GJELD en selvsagt deltaker.

6. Konklusjon

Rapporten har vist at økonomisk utsatthet er et svært sammensatt fenomen. Vi har vist 8 forskjellige mål på utsatthet, og analysert 7 av dem. Hver og en representerer ulike og empirisk avgrensbare problemsituasjoner. Ingen av dem er imidlertid gjensidig utelukkende i forhold til en eller flere av de andre. Hushold som i større eller mindre grad sliter økonomisk i Norge i 2016 befinner seg m.a.o. ofte i komplekse livssituasjoner hvor de er rammet av flere former for utsatthet samtidig. Men å være i en utsatt posisjon betyr ikke bare at de økonomiske rammene er trange, at regninger ikke blir betalt og at økonomiske bekymringer uunngåelig blir en del av hverdagen. Det betyr også at dersom man ikke lykkes med å manøvrere inn i smulere farvann i tide vil man måtte leve med utsiktene til at det faktisk kan bli verre, og dermed påføres større og sosialt belastende velferdstap. Økonomisk utsatthet er en form for ulikhet som samfunnet ikke er tjent med tar overhånd. Derfor har fenomenet også en politisk side. Denne rapporten har pekt på forebygging som et utvidet sosialt ansvar, hvor velferdsstaten med fordel kan engasjere seg bredere enn hva tilfellet er i dag.

Resultatene av analysene har vært oppsummert i termer av en utsatthetspyramide. I tabells form fordeler de ulike formene for økonomisk utsatthet seg slik i 2016:

Tabell 6-1: Økonomisk utsatthet i Norge 2016. Prosent og antall hushold. N=1.764. ¹⁾

Type utsatthet	Andel hushold	Antall hushold
Lav velvære-indeks	11	250.000
Betalingsproblemer	7	160.000
Bekymret for lån	5,9	135.000
Prosessindeks, positiv spiral	5,5	125.000
Prosessindeks, negativ spiral	4,5	105.000
Gjeldsproblemer	3,2	73.000
Genworth-utsatte	1,2	27.000
Gjeldsordning	0,9	20.000

¹⁾ Omregningene fra andel til antall er basert på at det fins i overkant av 2.300.000 hushold i Norge (SSB)

Referanser

- Ahlström, R. (1998), *Overindebtedness, Health and Quality of Life. A Study of Overindebted Individuals in Sweden*.
- Ahlström, Richard (2010), *Dödsfall under Och Efter Skuldsanering*, Rapport 2010:18, Stockholm: Konsumentverket.
- Barclays (2014), *A Summary of Financial Well-Being: The Last Taboo in the Workplace?*, London: Barclays Bank PLC.
- Borgeraas, E, C Poppe, and R Lavik (2016), "Consuming the Home. Walking the Thin Line between Welfare and Catastrophe," *Italian Sociological Review*, 6(1), 87–112.
- CFBP (2015), *Measuring Financial Well-Being. A Guide to Using the CFPB Financial Well-Being Scale*, Washington D.C.: Consumer Financial Protection Bureau.
- Ekeseth, Fredrick Chr (2016), "– Bankene Har Ikke Tatt Høyde for Alt Som Kommer Til Å Skje," *Dagens Næringsliv*, November 10.
- Finanstilsynet (2016), *Finansielt Utsyn*, Oslo: Finanstilsynet.
- Genworth (2013), *Genworth Index: Measuring Consumer Financial Security and Vulnerability*, Richmond Virginia & Bristol UK: Genworth Financial Inc.
- Jørgensen, T (2016), *Regler Om Kreditmarkedsføring*, Utredning, Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Njarga, Berit B (2016), "Bekymret over Norske Husholdningers Gjeldsnivå," *Din side nett*, August 7.
- Poppe, C. (1994), *Gjeldsordningslovens Første Leveår. En Evaluering Av Lovens Konsekvenser for Namsmenn, Kreditorer Og Skyldnere. [The Act of Voluntary and Compulsory Debt Settlement for Private Individuals. Its Consequences for Enforcement Officers, Creditors and Debtors. English Summary]*, Lysaker: SIFO.
- (2006), *Husholdningenes Økonomiske Situasjon 2006*, Oslo: Statens institutt for forbruksforskning (SIFO).
- (2008), "Into the Debt Quagmire. How Defaulters Cope With Severe Debt Problems," University of Oslo.
- (2010), *Ny Start Med Fullført Gjeldsordning?*, Oslo: SIFO.
- (2015), *Økonomisk Rådgivning På Nett, Oppdragsrapport 5–2015*, Oslo: Statens institutt for forbruksforskning.
- Poppe, C. and R. Lavik (2013), *Hvorfor Øker Antall Gjeldsordningssaker I Oslo? Åpnede Saker 1999 - 2011*, Oslo: Statens institutt for forbruksforskning (SIFO).
- Riksheim, Hanne (2016), "Digital Dugnad Mot Gjeldstrøbbel," *Dagens Næringsliv*, August 28.
- Rokhaug, E. (2009), *Gjeldsrådgivning Og Gjeldsordning. Økonomisk Og Juridisk Rådgivning Overfor Personer Med Økonomiske Problemer*, 4th ed., Oslo: Rokhaug.
- Staavi, Tom (2016), "En Av Tre Kausjonerer for Sine Barn," *Finans Norge*, April 1.

Wig, Karl (2016), "Nordmenns Lånehunger Øker," E24, July 28.

Appendiks 1: Gjelds- og betalingsproblemer

Tabell A1-1 Bekymring for lånevolumet. Avhengig variabel målt på skala fra 0 (svært ubekymret) til 4 (svært bekymret). Lineær regresjon. Hushold m/ lån. Vektet. SIFO-survey 2016

```
. regress bekymret_tot husinnt5 alder gprob totlaan oksit_verre2 buffer_utsatt if filter3==1 [aweight = vekt_f3]
(sum of wgt is 1.3349e+03)
```

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	1,336
Model	307.625515	6	51.2709191	F(6, 1329)	=	65.24
Residual	1044.36134	1,329	.785824933	Prob > F	=	0.0000
				R-squared	=	0.2275
				Adj R-squared	=	0.2240
Total	1351.98685	1,335	1.01272423	Root MSE	=	.88647

bekymret_tot	Coef.	Std. Err.	t	P> t	[95% Conf. Interval]
husinnt5	-6.38e-07	7.38e-08	-8.65	0.000	-7.83e-07 -4.94e-07
alder	-.005035	.0018781	-2.68	0.007	-.0087194 -.0013506
gprob	.9473576	.1299733	7.29	0.000	.6923824 1.202333
totlaan	1.79e-07	2.10e-08	8.53	0.000	1.38e-07 2.20e-07
oksit_verre2	.2370755	.0781384	3.03	0.002	.0837875 .3903635
buffer_utsatt	.4898018	.0562123	8.71	0.000	.3795274 .6000762
_cons	1.217889	.1221584	9.97	0.000	.9782445 1.457533

Alder: kontinuerlig 18-80. 'husinnt5' måler husholdsinntekt i hele tusen kroner, laveste verdi er 50. 'Gprob' er en dummy for gjeldsproblemer (ja=1). 'Oksit_verre2' er en dummy for hvorvidt økonomien har forverret seg siste 12 mnd, enten ved at inntektene har falt eller utgiftene økt merkbart (ja=1). 'Buffer_utsatt' er en dummy for om man mangler en buffer på én månedsinntekt eller mer (ja=1). 'Bekymret_tot' er i hvilken grad man er bekymret for totalgjeldens størrelse (0=svært ubekymret → 4 (svært bekymret)).

Tabell A1-2 Betalingsproblemer etter alder. Hushold. Vektet. SIFO-survey 2016

```
. logit betprob alder if filter2==1 [iweight = vekt_f2]
```

```
Iteration 0: log likelihood = -444.89716
Iteration 1: log likelihood = -418.52869
Iteration 2: log likelihood = -415.96999
Iteration 3: log likelihood = -415.96617
Iteration 4: log likelihood = -415.96617

Logistic regression
Number of obs = 1,759
LR chi2(1) = 57.86
Prob > chi2 = 0.0000
Pseudo R2 = 0.0650
```

betprob	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]
alder	-.0517472	.0072849	-7.10	0.000	-.0660253 -.037469
_cons	-.2016003	.32004	-0.63	0.529	-.8288671 .4256666

Appendiks 2: SIFO-G indeks

Tabell A2-1 SIFO-G indeks. Avhengig variabel: tre-delt SIFO_G (se tabell 3-2). Multinomisk regresjon. Basisgruppe: utsatte hushold i en positiv spiral. Hushold. Vektet. SIFO-survey 2016

```
. mlogit sifo_g selveier par_m_barn husinnt5 gprob bekymretforlaan if filter2==1 [iweight=vekt_f2], baseoutcome (1)
```

```
Iteration 0: log likelihood = -679.28258
Iteration 1: log likelihood = -572.01227
Iteration 2: log likelihood = -484.97219
Iteration 3: log likelihood = -469.99272
Iteration 4: log likelihood = -469.67502
Iteration 5: log likelihood = -469.67363
Iteration 6: log likelihood = -469.67357
Iteration 7: log likelihood = -469.67357
```

```
Multinomial logistic regression          Number of obs   =    1,735
                                          LR chi2(10)     =    419.22
                                          Prob > chi2     =    0.0000
Log likelihood = -469.67357              Pseudo R2      =    0.3086
```

sifo_g	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
Normalsituasjon						
selveier	1.39512	.2805487	4.97	0.000	.8452546	1.944985
par_m_barn	-.1288314	.281227	-0.46	0.647	-.6800262	.4223634
husinnt5	4.13e-08	4.03e-07	0.10	0.918	-7.49e-07	8.32e-07
gprob	-21.03311	2468.816	-0.01	0.993	-4859.823	4817.757
bekymretforlaan	-.2515621	.0337417	-7.46	0.000	-.3176946	-.1854296
_cons	2.657416	.3351566	7.93	0.000	2.000521	3.314311
Positiv_spiral						
(base outcome)						
Negativ_spiral						
selveier	.7309157	.3798158	1.92	0.054	-.0135095	1.475341
par_m_barn	.9423254	.3711467	2.54	0.011	.2148913	1.66976
husinnt5	-1.80e-06	6.55e-07	-2.75	0.006	-3.09e-06	-5.18e-07
gprob	.8727265	.3661028	2.38	0.017	.1551782	1.590275
bekymretforlaan	.029633	.0389554	0.76	0.447	-.0467182	.1059841
_cons	-.3188403	.477323	-0.67	0.504	-1.254376	.6166957

*Bekymretforlaan: «Hvor bekymret eller ubekymret er du for [lånetype] i husholdet?» Skala: 1 (svært dårlig) til 5 (svært god). Variabelens teoretiske utfallsrom er mellom 0 og 36 (9 lånetyper/størrelser). 'Selveier', 'par med barn', og 'gprob' (gjeldsproblemer) er dummy-variable (ja=1), mens 'husinnt5' måler husholdsinntekten i hele tusen kroner, laveste verdi er 50.

De norske survey-spørsmålene i Genworth-tilnærmingen:

Q056 - Econ24:

Single coded

Har det i løpet av det siste året hendt at husholdet ditt ikke har hatt penger til å betale regninger eller lån ved siste forfall?

Normal

1	☐	Ja
2	☐	Nei
99	☐	Vet ikke *Position fixed *Exclusive

Ask only if Q056 - Econ24,1 and Q002 - Antpers,2,3,4,5

Q057 - Econ26:

Single coded

Answer not required

Hvor sjelden eller ofte har husholdets betalingsproblemer forekommet?

Normal

1	☐	En sjelden gang
2	☐	Av og til
3	☐	Ofte
99	☐	Vet ikke *Position fixed *Exclusive

Hvordan tror du din/deres egen økonomi vil være om ett år, sammenliknet med i dag?Normal

1	☐	Vesentlig forbedret
2	☐	Noe forbedret
3	☐	Omtrent som nå
4	☐	Noe forverret
5	☐	Vesentlig forverret
9999	☐	Vet ikke *Position fixed *Exclusive

Genworth's spørsmål:

Thinking about the general financial position of your household, how often do you experience financial difficulties? Often/always – Sometimes – Hardly ever - Never

Looking ahead over the next 12 months, do you think the financial position of your household will improve, stay the same or get worse? Get better – Stay the same – get worse

Appendiks 3: Velvære-indeksen

Dette er de 10 spørsmålene som inngår i indeksen:

Hvor godt eller dårlig passer de følgende påstandene for deg?

Skala: 1 Svært godt, 2, Ganske godt, 3 Verken godt eller dårlig, 4. Ganske dårlig, 5. Svært dårlig 6. Vet ikke.

- (i) Jeg kan klare en større uventet utgift
- (ii) Jeg planlegger slik at jeg har nok penger til fremtidige utgifter
- (iii) Slik økonomien er nå, føler jeg at jeg aldri vil få de tingene jeg ønsker meg i livet
- (iv) Jeg gleder meg over livet fordi jeg har kontroll over pengebruken min
- (v) Det er så vidt jeg klarer meg økonomisk
- (vi) Det bekymrer meg at pengene jeg har, eller kommer til å spare, ikke vil strekke til

Hvor sjelden eller ofte passer de følgende påstandene for deg?

Skala: 1. Alltid 2. Ofte 3. Av og til 4. Sjelden 5. Aldri 6. Vet ikke

- (vii) Det vil være en økonomisk belastning å gi en bryllupsgave, bursdagsgave eller annen gave
- (viii) Jeg har penger til overs før neste lønning (trygd etc.)
- (ix) Jeg er på etterskudd økonomisk
- (x) Økonomien kontrollerer livet mitt

Svarkategoriene 1-5 gis nye verdier 0-4, hvor 4 er den mest positive kategorien i et velvære/velferds-perspektiv. Siden spørsmålene er formulert slik at kategori 1 er den mest positive og kategori 5 den mest negative, vil det variere hvilken av ytterpunktene som får skåren 4 og hvilken som får skåren 0. Eksempelvis vil 1-kategorien i spørsmål 8 få skåren 4, mens den samme kategorien i spørsmål 9 vil skåre 0. Når skårene på alle 10 spørsmålene er summert, skal summen justeres for alder. Resultatet er at den opprinnelige skalaen fra 0 til 40 omgjøres til en skala som varierer mellom 14 og 95. Se CFPB (2015). I enkelte av analysene er den aldersjusterte skalaen normert til (x_i-14) , noe som gir en variabel med 0 som laveste verdi.

Tabell A3-1 Gjennomsnittlig husholdsinntekt i de tre gruppene definert ved SIFO-V-indeksen. 2016.

```
. mean husinnt5 if filter2==1 [aweight = vekt_f2], over(wellkat)
```

Over	Mean	Std. Err.	[95% Conf. Interval]	
0: wellkat = 0				
1: wellkat = 1				
2: wellkat = 2				
husinnt5				
0	553342.6	19450.04	515194.6	591490.6
1	790450	9870.609	771090.5	809809.6
2	815470.6	24825.69	766779.1	864162

Tabell A3-2 SIFO-V-indeks. Avhengig variabel: tre-delt V-indeks (se tabell 4-2). Multinomisk regresjon. Basisgruppe: hushold som skårer 50-80 på V-indeksen. Hushold. Vektet. SIFO-survey 2016

```

. mlogit wellkat alderln par_m_barn enslig_f arblos husinnt5 selveier buffer_utsatt betprob if filter2==1 [iweight = vekt_f2], baseoutcome(1)
Iteration 0: log likelihood = -1277.8527
Iteration 1: log likelihood = -1022.3187
Iteration 2: log likelihood = -960.09288
Iteration 3: log likelihood = -912.97673
Iteration 4: log likelihood = -911.02706
Iteration 5: log likelihood = -911.01192
Iteration 6: log likelihood = -911.00902
Iteration 7: log likelihood = -911.00855
Iteration 8: log likelihood = -911.00843
Iteration 9: log likelihood = -911.00841

Multinomial logistic regression          Number of obs   =    1,735
                                          LR chi2(16)     =    733.69
                                          Prob > chi2     =    0.0000
Log likelihood = -911.00841              Pseudo R2      =    0.2871

```

wellkat	Coef.	Std. Err.	z	P> z	[95% Conf. Interval]	
0						
alderln	.4110773	.3737708	1.10	0.271	-.3215	1.143655
par_m_barn	.6119658	.2592306	2.36	0.018	.1038832	1.120048
enslig_f	1.031119	.3680505	2.80	0.005	.3097529	1.752484
arblos	1.326237	.2722313	4.87	0.000	.7926732	1.8598
husinnt5	-2.31e-06	4.56e-07	-5.06	0.000	-3.20e-06	-1.41e-06
selveier	-.7784832	.2579466	-3.02	0.003	-1.284049	-.2729171
buffer_utsatt	2.149221	.2394113	8.98	0.000	1.679983	2.618458
betprob	2.634827	.2693164	9.78	0.000	2.106977	3.162677
_cons	-3.436342	1.487841	-2.31	0.021	-6.352456	-.5202271
1						
(base outcome)						
2						
alderln	2.314297	.347177	6.67	0.000	1.633843	2.994752
par_m_barn	-.7825503	.2355411	-3.32	0.001	-1.244202	-.3208982
enslig_f	.2095959	.4398132	0.48	0.634	-.6524222	1.071614
arblos	-.726414	.4722817	-1.54	0.124	-1.652069	.1992411
husinnt5	7.81e-07	2.08e-07	3.76	0.000	3.74e-07	1.19e-06
selveier	.0364131	.3277583	0.11	0.912	-.6059814	.6788076
buffer_utsatt	-1.834029	.4102921	-4.47	0.000	-2.638187	-1.029872
betprob	-12.94217	442.7901	-0.03	0.977	-880.7949	854.9105
_cons	-11.16785	1.441758	-7.75	0.000	-13.99364	-8.342054

Tabell A3-3 Andeler selveiere i de tre gruppene definert ved SIFO-V-indeksen. 2016.

```

. mean selveier if filter2==1 [iweight = vekt_f2], over(wellkat)

Mean estimation          Number of obs   =    1,759

      0: wellkat = 0
      1: wellkat = 1
      2: wellkat = 2

```

Over	Mean	Std. Err.	[95% Conf. Interval]	
selveier				
0	.582381	.0354169	.5129174	.6518446
1	.8922927	.008553	.8755174	.9090679
2	.9486949	.0140015	.9212336	.9761562

Appendiks 4: Endelig utvalg

(Utdrag fra TNS Gallup's rapport)

Respons

Responsen i en undersøkelse rettet mot et aksesspanel vil avvike fra andre undersøkelsesdesign, ettersom respondene er forhåndsrekrutterte til å delta.

Undersøkelsen ble sendt ut til c respondenter. Utvalget «oversamples» i utgangspunktet ikke ut over forventet innkomst: Selv om dette vil kunne gi raskere gjennomføring, vil personer som er lett tilgjengelige kunne bli overrepresenterte i utvalget (Tabell 2).

Tabell 2. Respons. Antall.

Status	Antall respondenter
Utsendinger	4 003
Ikke kontakt (self screening)	1 892
Kontakt	2 111
Frafall:	
Ufullstendig utfylling	64
Vil ikke delta - screening i følgebrev	0
Ikke avsluttet ved stengning	3
Teknisk problem	0
Intervju	2 044

Totalt sett ble undersøkelsen åpnet av 2.111 respondenter (53%). Blant disse har 64 ikke returnert fullstendig besvarelse, mens ingen har åpnet skjemaet uten å fylle det ut. De 2.044 respondentene, som har besvart undersøkelsen, utgjør 97% av dem som har mottatt det.

Ettersom undersøkelsen stenges når ønsket antall respondenter er oppnådd, har de sist ankomne respondentene ikke hatt anledning til å delta, og responsen underestimeres i så fall eventuelt i forhold til totalt antall utsendte skjemaer.

Undersøkelsen er besvart ved mobil enhet i 35% av utvalget, mot 65% ved PC/laptop/netbook. Av mobilsvarene kommer de fleste fra smarttelefon (13%) og fra «stort» nettbrett (14%). Fire nettlesere dominerer besvarelsene: Safari (27%), Chrome (23%), IE (18%) og Firefox (10%).

Endelig utvalg

Det endelige utvalget sammenliknes med befolkningskjennetegnene, for å vurdere eventuelle systematiske avvik (Tabell 3).

Tabell 3. Utvalg (uvektet) etter alder, kjønn og bosted. Prosent, n=2.044.

Region	Kjønn	Alder				Total
		18-29	30-44	45-59	60-80	
Oslo/Akershus	Mann	1,4	2,5	3,5	3,2	10,6
	Kvinne	2,5	3,1	3,2	3,2	12,0
	Sum	3,9	5,6	6,7	6,5	22,6
Rest Østland	Mann	0,4	2,4	4,3	4,5	11,5
	Kvinne	2,0	3,1	4,3	5,0	14,4
	Sum	2,4	5,6	8,6	9,4	25,9
Sør-/Vestland	Mann	2,4	4,4	5,0	4,9	16,7
	Kvinne	3,3	4,0	4,8	4,7	16,9
	Sum	5,7	8,4	9,8	9,6	33,6
Tr.lag/ Nord-Norge	Mann	2,0	1,9	2,5	2,5	8,9
	Kvinne	1,8	2,0	2,3	2,7	8,8
	Sum	3,8	3,9	4,8	5,2	17,7
Total	Mann	6,2	11,3	15,3	15,1	47,9
	Kvinne	9,5	12,3	14,6	15,7	52,1
	Sum	15,8	23,5	29,9	30,8	100,0

Tabellen viser utvalgets fordeling etter kjønn og alder og bosted, og kan sammenstilles med befolkningsfordelingen (Tabell 1). Utvalget følger gjennomgående befolkningen etter bosted og kjønn. Det er noe underrepresentert blant de yngre under 44 år, til fordel for de eldste 60 år og eldre (minus fire-fem, og pluss ni prosentpoeng, henholdsvis)

Vi nevnte ovenfor at internettpopulasjonen har et noe høyere utdanningsnivå enn befolkningen for øvrig, og at populasjonen derfor er forhåndsstratifisert etter utdanningsnivå. Sammenlikning av utvalsundersøkelser med offisiell utdanningsstatistikk er imidlertid ikke rett frem. Dels er aldersintervallene og referansetidspunktene ulike, og undersøkelsens begreper er ikke eksakt sammenliknbare med begrepene anvendt i offentlig statistikk (Utdanningsstatistikken tar blant annet hensyn til hvilket år utdanningen er avsluttet). Dessuten vil respondentene ha vansker med å plassere seg i forhold til de «offisielle» kriteriene. Endelig tenderer respondentene til å overrapportere eget utdanningsnivå, særlig i forhold til korte utdanninger ut over videregående skole. Sammenstillingen av utvalget med befolkningen er da tentativ.

Tabell 4. Befolkning og utvalg etter utdanningsnivå. Prosent.

Utdanningsnivå	Populasjon 16+ år	Utvalg 18-80 år
Grunnskole	28,2	8,9
Fagutdanning		27,2
Videregående	42,0	38,3
Univ./høyskole - kort	22,1	16,0
Univ./høyskole - lang	7,8	9,7
Sum	100,1	100,0
N/n	4.061.984	2.044

* Kilde: <http://www.ssb.no/utdanning/statistikker/utniv>

Utvalgets utdanningsfordeling er, med disse forbeholdene, om lag på nivå med befolkningen. 26% av utvalget (18-80 år) har utdanning på universitets-/høgskolenivå, mot 30% i befolkningen (16 år og eldre). Tabellen må også betraktes i lys av at ordinære befolkningsutvalg normalt viser betydelig overrepresentasjon av personer med universitet-/høgskoleutdanning (som til sammen gjerne utgjør 45-50% av respondentene). Panelet gir her mulighet for å tilrettelegge et bedre utvalg enn hva man ellers ville oppnå.

Vekting av endelig utvalg

Det endelige utvalget er veiet tilsvarende befolkningsfordelingen, som følger:

1. Først sjekkes det at respondentene har informasjon på alle vektevariablene (utdanning, alder, kjønn, bosted).
2. Utdanningsbakgrunn deles i to kategorier (høy/lav) i henhold til SSB sin inndeling 1, alder og bosted er delt i 4 kategorier, kjønn har to.
3. Utvalget grupperes i hht vektevariablene og vekter beregnes tilsvarende befolkningsandelene. Respondenter som eventuelt mangler en vekteegenskap gis vekt lik 1,0.
4. Vektingen er utført med Rim (Random Iterative Method) vekting.

Forbruksforskningsinstituttet SIFO ved Høgskolen i Oslo og Akershus (HiOA) har et spesielt ansvar for å bidra til kunnskapsgrunnlaget for forbrukerpolitikken i Norge og skal utvikle ny kunnskap om forbruk, forbrukerpolitikk og forbrukernes stilling og rolle i samfunnet.

Sentrale forskningstema er:

- forbrukerne i markeder og forbrukervalg
- husholdningenes ressursdisponeringer
- forbrukerøkonomi - gjeldsutvikling og fattigdom
- teknologisk utvikling og forbrukernes hverdag
- digitalt hverdagsliv og mestring
- miljøeffekter av ulike typer forbruk
- mat- og spisevaner
- tekstiler - verdikjeder - konsekvenser for hverdagsliv og miljø
- forbrukets betydning for inkludering i sosialt hverdagsliv
- forbrukerpolitikk

SIFO

Forbruksforskningsinstituttet

**HØGSKOLEN I OSLO
OG AKERSHUS**

Boks 4 - St. Olavs plass - N-0030 Oslo.

Besøksadresse: Stensberggata 26, 7 etg.

Telefon: +47 67 23 50 00

E-mail: post@sifo.hioa.no **Internett:** www.sifo.no

